

שורה זו "שועת עניים אתה תשמע צעקת הדל תקשיב ותושיע" גזורה מפסוק אחד והוא בספר איוב "להביא עליו צעקת דל וצעקת עניים ישמע" (לד כח), והוא היותר קרוב שזכרתי לו, ומתיישב מביאור האבודרהם. ועכ"פ נראה שהשלמנו תשובתנו לקושייתך החשובה, ויש בכל זה די והותר גם לתרץ את הקושיא מהגמ' ב"ק הנ"ל וכל כיוצ"ב.

ואמרתי לחתום ברמז שהמתקתי בס"ד בדברי המדרש ילקוט שמעוני (תהלים רמז תשסז) לכך שודאי חז"ל ידעו פסוקי המקרא, והוא במעשה המובא שם באיזה רוכל שחזיר בעירות והכריז מאן בעי סם חיי, ועלה לעכו, קרא ר' ינאי לאותו רוכל, א"ל הראני אותו סם חיים שאתה מוכר, הוציא מקופתו ספר תהלים ופתח והלך עד פסוק זה "מי האיש החפץ חיים". הלך רבי ינאי האכילתו והשקהו ושלחו ונתן לו ששה סלעים. א"ל תלמידיו לא היית יודע פסוק זה? א"ל הן, אלא שבא זה ובררו בידי. ובפרשת מצורע (שם רמז תקנו) הובא אותו מעשה ושם נימק ר' ינאי "כל ימי הייתי קורא המקרא הזה ולא הייתי יודע היכן הוא פשוט עד שבא רוכל זה והודיעני". נמצא שודאי ידע על מציאות הפסוק, רק פשוטו התברר לו ע"י אותו רוכל, וקיים בעצמו ר' ינאי דברי התנא באבות "איזהו חכם הלומד מכל אדם" (ד א). ודומה בזוהר אחרי (סט). זכאה איהו מאן דאצית למלוי דאורייתא וכאילו קיבל תורה מסיני, ואפילו מכל בר נש נמי בעי למשמע מלוי דאורייתא וכו', ע"ש עוד ובמ"מ (ח"א דף קסו). ובסגנון אחר בזוהר משפטים (צה). לפעמים באנשים ריקים תמצא פעמוני זהב (ר"ל גם במי שהוא רחוק מתורה לעיתים ימצא חידושים יקרים שלא שמעת מעולם), ע"ש ובמ"מ (ח"ו דף שלב). ובזוהר שלח לך (קנז): לפעמים בתרמילו של עני תמצא מרגלית, ע"ש ובמ"מ (ח"ג דף טו). ודומה בזוהר יתרו (סט). ובמ"מ (ח"ו דף כג). והמעשה הנ"ל הובא במיני שינויים גם בע"ז (יט): ובמדרש ^{אוצר החכמה} ויק"ר פ"טז אות ב). ושוב ביל"ש תהלים (רמז תשכ). ומה שכתבנו הוא רק לרמז בעלמא בני"ד.

באה"ר ואה"ע ידידו עוז
מאיר אליהו

סימן כ

א. השוכח תלמודו האם עובר בלאו כדאיתא במנחות (צט): או שמא נאמרו הדברים רק בדרך הפלגה וגזומה ולא הלכה ממשי. **ב.** האם הסגולות הנזכרות בש"ס לענין הזכירה מועילות גם בזמן הזה. ואם יוכל להמתיק לנו דרך ושיטה לזכור הלימוד. יורנו המורה ושכמ"ה.

א. בפרשת ואתחנן נאמר: "רק השמר לך ושמור נפשך מאוד פן תשכח את הדברים אשר ראו עיניך ופן יסורו מלבבך כל ימי חייך והודעתם לבניך ולבני בניך יום אשר עמדת לפני ה' אלהיך בחורב" (דברים ד ט-י). ומכאן למד רבי דוסתאי ברבי ינאי משום רבי מאיר במשנה באבות (פרק ג' משנה ח' ובסידורים נדפס כמשנה י'): כל השוכח דבר אחד ממשנתו, מעלה עליו הכתוב כאילו מתחייב בנפשו. ויש לנו להבין מהו שאמר "כאילו מתחייב בנפשו", האם הוא דרך מוסר לזרז התלמידים בשינון וחזרות, אבל איסור בעצם שכחת הלימוד אין כאן, וכדמשמע מהברטנורא שם על שתי פרושיו וז"ל: שמתוך שכחתו הוא בא להתיר את האיסור, ונמצאת תקלה באה על ידו, ושגגתו עולה זדון. אי נמי, לפי שאותה משנה היתה משמרתו ועכשיו ששכחה אינה משמרתו, ע"כ. וכפירושו הראשון כתב שם רבינו יונה, וכפירושו השני כתב שם רש"י. ועמש"כ בס"ד בחידושי עמ"ס סוטה (כא. ד"ה: בהתהלך תנחה אותך). ולב' הביאורים אין איסור בעצם השכחה. או שמא יש כאן אזהרה שיתן לבו בל יעבור על איסור של תורה ממש, וממילא מתחייב בנפשו בהיותו עובר עבירה בעצם שכחתו, וכדרך שאמרו שהעובר עבירה סרה ממנו ההשגחה, עיין בזוהר תולדות (קמג). ובמ"מ (ח"ג דף רל), ובזוהר יתרו (סח:), ובזוהר פקודי (רסח:). ובמ"מ (ח"ט דף תקפד-ה), ובזוהר חדש (סו:). ובמ"מ (ח"ב דף תקכח-ט). ובפרט אם בטל מתורה, עיין בזוהר מצורע (נב:). ובמ"מ (ח"י דף תרנו), וע"ש עוד (נג:). ובמ"מ (שם דף תרסז). ולעולם אמרינן דהוא הדין שכחת הלימוד הוא הדין כל עבירה אחרת שעבר, ורק בא התנא לזרז בענין חזרת הלימוד. והנה איתא במנחות (צט): אמר רשב"ל: כל המשכח (בשיטמ"ק גרס כל "תלמיד חכם" המשכח) דבר אחד מתלמודו עובר בלאו, שנאמר "רק השמר לך ושמור נפשך מאוד פן תשכח את הדברים", וכדרכי אבין א"ר אילעא דאמר: כל מקום שנאמר "השמר" "פן" ו"אל" אינו אלא לא תעשה. רבינא אמר: "השמר" ו"פן" שני לאוים ניהו. רב נחמן בר יצחק אמר: בשלשה לאוין "השמר לך ושמור נפשך מאוד פן תשכח את הדברים". והיטב יש להסתפק האם היא דרשה גמורה והשוכח תלמודו עובר על לאו או יותר מהתורה, או שמא י"ל שהדברים נאמרו רק בדרך גזומה והפלגה כדמצינו פעמים רבות בלשונות חז"ל כמו שכבר ליקטתי איזה דוגמאות לזה מהזוהר לקמן (אה"ע סימן לג הערה א. וע"ע סימן כט אות ג).

ב. וטרם נתקדם אמרתי להרגיש על לשון חז"ל במקומות דומים, דהכי איתא ביומא (יט): אמר רבא כל השח שיחת חולין עובר בעשה שנאמר "ודברת בם" (דברים ו ז). רב אחא בר יעקב אומר עובר בלאו שנאמר "כל הדברים יגעים לא יוכל איש לדבר" (קהלת א ח). והמאירי לשם כתב וז"ל:

לעולם יזהר אדם שלא להיות ביושבי קרנות ושלא לדבר בשיחה בטלה אלא כפי מה שיכריחנו הצורך "דרך צחות אמרו" השח שיחת חולין עובר בעשה שנאמר ודברת בם ולא בדברים בטלים, ע"כ. הראת לדעת שאינו לאו של ממש הגם שמלשון הגמרא משמע שכן. עוד דומה תמצא בילקוט שמעוני (משלי רמז תתקס) כל שאינו אומר דבר בשם אומרו עובר בלאו שנאמר "אל תגזל דל כי דל הוא" (שם כב כב). ומאמר זה ראיתי שציין המג"א (סימן קנו סוף אות ב) שמקורו הוא "פ"ק דנדרים", ולחולשת זכרוני איני זוכר דבר זה בכל מסכת נדרים, וי"ל דהוא ט"ס. ומכל מקום, דבר זה הנזכר במדרש הוא ודאי רק דרך צחות ולא לאו ממש, ומי לנו גדול מהרמב"ם שלא זכר בכל היד החזקה שלו דבר בשם אומרו, ועמש"כ בשו"ת משנה הלכות (ח"י סימן שה), ואכמ"ל. ודוגמה שלישית ואחרונה ועליה השתוממתי יותר מכולנה מקורה בברכות (יג). וז"ל: תני בר קפרא, כל הקורא לאברהם אברם עובר בעשה שנאמר "והיה שמך אברהם" (בראשית יז ה). ר"א אומר עובר בלאו שנאמר "ולא יקרא עוד שמך אברם" (שם). ובירושלמי ברכות (פ"ק ה"א דף יא:), ובדפוס"ח דף יז:): בר קפרא אמר, הקורא לאברהם אברם עובר בעשה. רבי לוי אמר, בעשה ולא תעשה, "ולא יקרא עוד את שמך אברם" הוי ל"ת, "והיה שמך אברהם" הוי עשה, ע"ש. וכדברי רבי לוי בירושלמי כך משמע בזוהר חדש (סג:): וז"ל: מאן "בריתי" דא אברהם דכתיב ביה "הנה בריתי איתך והיית לאב הַמֶּן גוים" (בראשית יז ד), וכד האי ברית דאיהי ה' עמך, תשלים בכולא, ועל דא איתערו חברייא, מאן דקרי ליה אברם, פגים אתרא דאקרי עשה ולא תעשה, בגין דבהאי ה' אשתלים במהימנותא, ובמתוק מדבש (ח"ב דף תעט). ובזוהר וישלח (קעד). ביאר ע"ד הסוד למה אברהם לא נקרא אח"כ יותר בשם "אברם", ואילו ישראל כן נקרא אח"כ בשם "יעקב", ע"ש ובמ"מ (ח"ג דף תקפב-ה). והבאתי מצוץ דבריו בסה"ק עה"ת פרשת וישלח עה"פ "ויאמר לא יעקב יאמר עוד שמך כי אם ישראל" (לב כט), ע"ש. שוב מצאתי כל זה במדרש בר"ר (פרשה מו אות ח). אולם בגמרא דעת בר קפרא דהקורא לאברהם אברם עובר בעשה, ואילו במדרש שם דעתו היא דעובר בלא תעשה. שוב ראיתי שמחלוקת זו בין בר קפרא לרבי לוי הובאה במדרש שם (פרשה עח אות ג) ושם דעת ב"ק כמו בגמרא דעובר בעשה. שו"ר מחלוקת זו בילקוט שמעוני (נחמיה רמז תתרעא), ושם דעותיהם מסודרות כמו בבבלי. וע"ש עוד (לך לך רמז פא, ודברי הימים רמז תתרעג), ובמכילתא (בא פרק טז). והנה המהרש"א בברכות שם הביע תימה מדוע איסור זה לא נזכר בפוסקים. וכן ציין לו הצ"ח, וז"ל: הרי"ף והרא"ש השמיטו כל זה ולא הביאו כלל, והדבר תמוה למה לא הביאו והלא הוא דבר הנוהג לידע לזהר שלא לקרוא לאברהם אברם, וגם הרמב"ם לא הזכיר דבר זה בחיבורו הגדול. וגם תימה על

רבינו הגדול שלא הזכיר דין זה בסמ"ק שלו במנין המצות, וכן כל מוני המצות לא הזכירו מצוה זו כלל, ולפי מספרם שנשלם להם מנין תרי"ג בלי מצוה זו, א"כ ניתוספו שתי מצות אחת עשה ואחת לא תעשה, ושום פוסק לא הזכיר איסור זה רק המג"א בסימן קנ"ו. והבאר שבע (בדף ל ע"ד) כתב שמדלא מנאום מוני המצות מכלל שהוא רק אסמכתא בעלמא. ודבריו דחוקים. ועוד אכתי מה יענה למה השמיטו הרי"ף והרא"ש איסור זה, ואטו איסור דרבנן אינם מעלין בחיבורם, ופשיטא שקשה על הרמב"ם שלא הזכירו בחיבורו הגדול, והמהרש"א בחי' אגדות נשאר בצ"ע בזה. ע"ש עוד שהאריך לפלפל. וראיתי בבאר שבע על מסכת תמיד (כח:): שכתב דודאי שאינו לאו גמור, דא"כ למה לא מנו בעלי מוני המצוות לאו זה במנין הלאוין. וכן הא דאמרינן בפרק חלק (סנהדרין קי). אמר רב כל המחזיק במחלוקת עובר בלאו שנאמר "ולא יהיה כקרח וכעדתו" (במדבר יז ה) הא נמי אסמכתא בעלמא, ע"ש. אולם עיין בסמ"ג (ל"ת קנו:). והנה בתשובת מהרי"ל (קו"א סימן ה אות יט) כתב דלא נאסר איסור זה אלא בחייו של אברהם ובפניו דוקא, ולכן לא מנו לאו זה הפוסקים כי לא שייך אצלנו, ע"כ. ולדבריו יש לכאורה להרגיש על הרמב"ם שמנה גם מצוות שאינן שייכות לזמן הזה מדוע הוא לא מנא? וראה בפרי מגדים (סו"ס סו) שכתב כי הרמב"ם הולך לשיטתו דאין למדין מקודם מתן תורה, אא"כ חוזר ונאסר שוב בהר סיני. ושוב ראיתי שכך כתב גם המהר"ץ חיות על ברכות שם וז"ל: ע' צל"ח שהתעורר מדוע השמיטו מוני המצוות לאו זה, וכבר קדם לו הבאר שבע בחידושיו לתמיד, אכן באמת דלק"מ, דהרמב"ם לשיטתו אזיל דס"ל כהירושלמי פ"ד דמו"ק דאין למדין דבר מקודם מתן תורה, ועמש"כ בפירוש המשנה ס"פ גיד הנשה דהא אמרו שם בסיני נאמר, היינו דעיקר תורת האבות אינו עלינו לחוב, רק ממה שאסרה התורה עלינו בסיני בשעת מתן תורה, וא"כ לאו זה דלא יקרא שמך אברם הרי הוא קודם מתן תורה, ואין לחוב עלינו, עכ"ל. שוב ראיתי לו למהר"ץ חיות בהגהותיו על הגמרא גופא שהקשה ממנה (גיטין נ). וז"ל: ראיתי בסדר הדורות ערך "אברם", שכתב אילולי דאנא מסתפינא אמינא שצ"ל "אבימי" חזאה, ע"כ. ולא נתן טעם לדבר מדוע יש להחליף, ואולי הוקשה לו אחרי שאמרו חז"ל כל הקורא לאברהם אברם עובר בעשה, ועיין בספר בית שמואל (שמות אנשים אות א) דבזמננו כל שם אברם נקרא ע"ש אברהם אבינו, ומפני זה כותבים בגט אברהם מלא באות ה', כמו שכתוב "לא יקרא שמך אברם", אולם בכל זאת סיים בשם הרש"ל, אם יש קבלה ברורה שאיש זה נקרא שמו "אברם" ולא אברהם מפני איזו סיבה, אזי כותבים גם היום שם אברם דוקא (א"ה: עמש"כ בענין זה בשו"ת יבי"א ח"ד אה"ע סימן יד), ואולי גם באברם חזאה הנזכר היה כאן איזו סיבה מיוחדת לקריאתו כן. עוד חפשתי בסדר הדורות בערך

אבימי, ולא מצאתי חכם ששמו אבימי חוזה, רק ציין לעיין (נדה ה:), וכשעיינתי שם ראיתי דשמה נאמר "אבימי אתא ואייתי מתניתא מבי חוזה", משמע דהוא לא היה מבי חוזה רק אייתי מתניתא מבי חוזה. וראה בכתובות (פה.) אבימי בריה דרבי אבהו הוי מסקי ביה זוזי בי חוזה שדרינהו וכו'. ע"כ. הא קמן דאבימי לא היה מבי חוזה. רק ביקר שם פעם אחת ורק הלוח שם מעות לצורכו וכו', ע"כ. ובנימוקי הגרי"ב על ברכות שם כתב וז"ל: נשאלתי מדוע לא מנו מוני המצוות זאת, אשר כבר עמד על זה המהרש"א ולא תירץ כלום. ונ"ל דמשמע לפוסקים דאין הלכה כן, ויצא להם זה מסוגיא דסנהדרין (נט). דאמר ר"י בר חנינא, כל מצוה שנאמרה לבני נח וכו', ע"ש. ובשו"ת פני מבין (יו"ד סימן שכט) כתב שלא מנהו משום שהוא רק דרך ארץ ומנהג טוב, ולא הביאו הפוסקים אלא מה שהיה נראה להם הכרח גמור מעיקר הדין, ע"ש. ועמ"ש"כ בזה בשו"ת חוות יאיר (סימן ט, וסימן קלט, קצב). וע"ע בספר פרי ישרון (עמוד 186), ובאסיפת גרשון (מערכה כ דף 287), ובשו"ת מקום שמואל (סימן כב), ובבית אהרון (גיטין סימן קכ), וכפתור ופרח (פרק מב), ובספר העקדה (שער יח דף לח), ולרבינו אברהם בן הרמב"ם עה"ת (בראשית לה י), ובסוף שיורי כנה"ג (כללים אות כה), ובספר זוהר הרקיע (מצוה פה ומצוה רמח), ובשרי חמד (מערכה כ כלל פג), ובשו"ת לב חיים פלאגי (ח"ג סימן כח דף מט). וע"ע בשו"ת בצל החכמה (ח"א סימן ע סוף אות ב), ושו"ת יביע אומר (ח"ב יו"ד סימן טז אות ז-ט). ועל כל פנים, מה שרצינו להוכיח מכל הנ"ל שיש לפעמים לשונות של חז"ל שהתנבאו בסגנון הנראה ללומד כאיסור מן התורה כגון "עובר בעשה" או "עובר בלאו" וכיוצא בהם, והם אינם מהתורה ואפילו לא מדרבנן. והיטב יש לנו להסתפק לנ"ד, מה שאמרו דכל השוכח תלמודו עובר בלאו או יותר, האם הוא איסור של ממש מן התורה ונלמד מהפסוק הנ"ל, או שמא הוא רק איסור מדרבנן וקרא אסמכתא הוא, או אינו איסור כלל אלא רק סגנון לשוני ודרך צחות שבא לזרז התלמידים בענין זכרון הלימוד.

ג) ריש דבר נדקדק מאמר זה, כי יש להרגיש על דעת רשב"ל דסבירא ליה דאפילו אם שכח "דבר אחד" מיד עובר בלאו, והרי מביא ראיה מהפסוק "פן תשכח את הדברים", משמע רק בשוכח יותר מאחד עובר, אבל באחד לבד אינו עובר. ונראה לתרצו שאכן בשכחת דבר אחד עובר בלאו, ומה שהביא ראיה מהכתוב "דברים" בלשון רבים, לא בא לאפוקי אחד, אלא ר"ל שעובר בשכחה על כל אחד מדברי התורה, בין אם היה זה הלכה למעשה בין דברי אגדה, בין דברי קבלה וכיוצא, וק"ל. דרך נוספת ליישב ראיתי בתוספות יו"ט על המשנה באבות הנ"ל, שכתב בשם המדרש שמואל וזה"ל: שאין לך דבר אחד בתורה שאין תלויים בו דברים רבים,

ולפיכך בדבר אחד ששכח כבר נתקיים בו "פן תשכח את הדברים", עכ"ל המדרש שמואל. ואח"כ ראיתי שכן כתב בענף יוסף על העין יעקב, ועוד הוסיף התוספות יו"ט תירוץ מנפשיה וז"ל: ולי נראה "השמר לך ושמור" כפל, דהיינו לתת שמירה כפולה לכל דיבור ודיבור, ע"כ. ולתירוץ נוסף עיין בעיון יעקב על מנחות שם. ועדיין צריכים אנו למודעי מה שורש המחלוקת בין ג' השיטות, ובספר יד מלאכי (סימן קצח) כתב כי רשב"ל סובר שכל מילות "השמר" "פן" ו"אל" באותו הפסוק, אין בהם אלא איסור אחד בלבד. והו"ד בספר יד דוד שם (אולם ק"ק על דעה זו מזימא פא: וברש"י שם ד"ה: א"כ ניפשי, ע"ש, ודו"ק). וכדתירוץ היד מלאכי ראיתי שכן תירץ מדעתו הגאון הרב יצחק חיות בביאורו זרע יצחק על המשניות אבות שם. ולביאור אחר, עיין ביד מלאכי שם, בשם תשובת הרב אפרים כהן ז"ל. ורבינא חולק על רב נחמן בר יצחק שסובר שיש כאן ג' לאוין כי לשיטתו מילות "ושמור נפשך מאוד" נצרך ללימוד המשנה באבות, שהשוכח דבר מתלמודו כאילו מתחייב בנפשו, ואילו רב נחמן בר יצחק יסבור שהמשנה באבות אינה אלא דברי מוסר שמעוגנים ונסמכים על הפסוק, אך הפסוק עצמו נצרך ללמדנו לאו נוסף של איסור שכחת התורה, ומכאן יצא לו ג' לאוין. וראיתי בספר תועפות ראם על ספר היראים (מצוה שנט, ובדפו"י מצוה כח) שביאר טעמו של כל אחד מהם ע"פ הקדמת הרמב"ם לספר המצוות (שורש ה), ודבריו ערבים מאוד, ע"ש וברך עליו ברכה אחרונה. ועיין עוד בספר דינא דחיי (לאוין יג).

ד) ואכן יש מקום להקשות מדוע אין דעה האומרת שעובר על ד' לאוין, ודייקא נמי "רק השמר לך ושמור נפשך מאוד פן תשכח את הדברים אשר ראו עיניך ופן יסורו מלבבך כל ימי חיך", הרי ד' לאוין. שוב ראיתי שכבר הקשה כן המהרש"א בחידושי אגדות לשם ולא כתב ליישב ולא כלום. וכשעני לעצמי אמרתי לתרץ ע"ד אפשר כי לא באה הגמרא ללמדנו שהחכמים (רשב"ל, רבינא ורנב"י) למדו האיסור מהפסוק הלזה גופא, אלא ר"ל דכל אחד מהם כך קיבל מרבו, ורק תפסו פסוק זה כרמז לקבלה שבידם, וגם רשב"ל יסכים שאם היה הדבר נלמד מהפסוק גופא הרי אפשר לדקדק בו יותר מלאו אחד, וכן כולם מודים שאם הלאו היה נלמד מהפסוק עצמו, בעצם יש לדקדק כאן ד' לאוין (השמר שמור פן ופן). אבל נחלקו בקבלה האמיתית מרביתם בענין מניין הלאוין שעובר השוכח דבר מתלמודו, וזה הטעם למה איש מהם לא מנה ד' לאוין, כי מניין זה ודאי מסכימים שלא נקטו רבותם כלל. ולביאור זה יתיישב גם הקושיא הנ"ל, מדוע אמר רשב"ל "כל השוכח דבר" ומביא ראיה מכתוב "פן תשכח את הדברים" שהוא לשון רבים, כי באמת לא למד מהפסוק עצמו אלא נקט אותו רק כדי להסמיק

הקבלה שבידו. ועוד י"ל לביאור זה שכולם מודים שאנו לומדים מהפסוק איסור שכחת מעמד הר סיני וכדעת כמה פוסקים שנצינים לקמן בס"ד, ורק נקטוהו כדי להסמך את הקבלה שבידם וכן"ל. ויש להקשות, ודו"ק. וכן הקשה הרי"ף על העין יעקב, למה לא נקטו ד' לאוין, וכתב לתרץ וז"ל: ושם נוסח דקרא הוא בתורה שבכתב, דהא קאמר "אשר ראו עיניך", והא לא שייך בתורה שבע"פ, כי דברים שבע"פ אי אתה רשאי לאומרן בכתב, ועל תורה שבכתב אמר ג' לאוין "השמר לך ושמור נפשך מאוד פן תשכח", ומש"כ אח"כ "ופן יסורו מלבבך", הוא על התורה שבעל פה שהיא תלויה בלב, עכ"ל. ולכאורה נמצא לשיטתו כי כל המחלוקת בגמרא היא רק על שכחת התורה שבכתב, ואילו על שכחת התורה שבע"פ עובר אליכא דכולי עלמא רק על לאו אחד של "ופן יסורו מלבבך", ודבריו חידוש מרענן בסוגיין. וראיתי בשו"ת קול מבשר (ח"ב סימן כח ד"ה: ועפ"י דרכנו), וז"ל: ומזה נ"ל באמת הטעם דמצינו בכל מקום מצוה בחזרת התלמוד ולא כן במקרא והתוס' כתבו בב"ב דף קי"ג דאמוראים פעמים לא היו בקיין במקרא, דשאלו שם אם נאמר בדברות אחרונות כי טוב. ובע"ז כ"ט שאל ר"י ישמעאל אחי האיך אתה קורא דודיך או דודיך? ומזה מוכח דמקרא אינו בכלל שוכח דבר אחד ממשנתו והלשון גופיה מוכח כן דקתני השוכח ד"א ממשנתו דייקא דלשון שונה ומשנה הוא תמיד בתושבע"פ, דדוקא בתושבע"פ צריך להיות חוזר ושונה בלמודו להרגיל עצמו לזכור בע"פ דדברים שבע"פ אסור לאומרן בכתב, משא"כ בתורה שבכתב דהוא מקרא די לו לקיים ידיעת התורה (שבכתב) פעם אחת בתחלת למודו ואח"כ א"צ לחזור ולזכור בע"פ דאדרבה דברים שבכתב אסור לאומרן בע"פ כבגמ' תמורה גיטין, ועי' במהרש"א שפירש הטעם שם דדברים שבע"פ אסור בכתב כדי שלא יסמוך על הכתיבה וישכח הדברים מזכרונו, וא"כ בתורה שבכתב נראה דלא איכפת לן בהכי דיוכל באמת לסמוך על הכתיבה ואדרבה בין כך ובין כך אסור לאומרן בע"פ רק מתוך הכתב, ולזה פסק הרמב"ם בפ"א מה' תלמוד תורה דהא דאמרין לעולם ישלש אדם שליש למקרא שליש למשנה שליש לגמרא הוא רק בתחלת למודו פ"א אבל אח"כ א"צ לחזור וכל ימיו יעסוק בגמרא וכ"כ ר"ת בתוס' קידושין דף ל' וסנהדרין כ"ד וע"ז י"ט דאנו יוצאין בתלמוד בבלי וא"צ לשנות מקרא כל ימיו. ועי' בש"ע הרב ה' ת"ת. וכן קרי בכל דוכתא לתורה שבכתב מקרא או קורא ולתורה שבע"פ משנה ושונה דקריאה היא בפ"א ושונה איתא בחזרה. ובמגילה ד' אמר צריך לקרותה בלילה ולשנותה ביום. ובנדרים ל"ז אין קורין בתחלה בשבת אבל שוין בראשון ותנא הוא תרגום של שונה ושנתם (ומזה שם קראים ותנאים). וכן אמר באבות שם שוכח דבר ממשנתו דוקא. וכן במנחות צ"ט אר"ל: ת"ת ששכח תלמודו עובר בלאו וכו' תלמוד דוקא. וא"ש גם

בדברי רב יוסף בקדושין שם אל תקרי ושנתם אלא ושלשתם דידוע דאל תיקרי אינו עוקר את המלה הכתובה רק מפרש ואין להאריך, עכ"ל. ועיין בפירוש יכין על אבות (שם אות מט) ודו"ק היטב. וגם בביאור חק נתן לשם כתב להקשות כנ"ל, מדוע לא מנו ד' לאוין, ותירץ בזה"ל: ויש לומר בדוחק, דסבר דפן יסורו לא אתי לאזהורי אלא דאתא לפרושי באיזה אופן אמרתי דעובר בג' לאוין, והיינו במי שמסירם מלבו, והכי קאמר קרא "ופן" ר"ל באיזה אופן אמרתי שעובר "בפן"? ר"ל לאו במי שיסורו מלבו, עכ"ל. ובשפת אמת על מנחות שם כתב וז"ל: בתוס' משנה היא באבות אבל נראה דמן המשנה לא מוכח רק דמחמת אונס לא מעלה עליו הכתוב כמתחייב בנפשו והכא קמ"ל דאפי' לאו ליכא דפן יסורו מלבבך ע"י שישב ויסירם מלבו היא דאיכא לאו וצ"ל דפן יסורו פירושו הוא על הנך לאוי דלעיל דאל"ה להוי ד' לאוין ומיהו לר"ד בר"י דיליף מרק קשה דלהוי ד' לאוין ואפשר דאה"נ דלדידי' ד' לאוין איכא, עכ"ל. ולתירוץ נוספים עיין במפרשים על הגמרא שם, קרן אורה, ובמצפה איתן, ובספר בארות המים, ובספר זרע יצחק למשנה באבות שם, ובספר תועפות ראם (מצוה שנט הנ"ל).

(ה) וביוצאי לחופשי בקשתי את שאהבה נפשי, מי מהם ממוני המצוות שמנו איסור שכחה ללאו מן התורה, ומצאתי לכמה מהראשונים שהלכו בדעה זו, כ"כ הסמ"ג (ל"ת יג) והוסיף גם מה שאמרו ביומא (לח:): שכל השוכח תלמודו גורם גלות לבניו שנאמר "ותשכח תורת אלהיך אשכח בניך גם אני" (הושע ל ו). וכן כתב הסמ"ק (מצוה ט וסוף מצוה קה) שהוא לאו גמור. וכן כתב בעל היראים (מצוה שנט) וע"ש בתועפות ראם. וכ"כ רבינו יונה בשערי תשובה (שער ג אות כח) וסבירא ליה כדעת רבינא דאמר עובר בשני לאוין, ע"ש. וכן היא דעת בה"ג (מצוה קע). וכן סובר רבינו זלמן בשו"ע הרב (ת"ת פ"ב ה"ד) שיש בזה איסור גמור מהתורה, וממרוצת לשונו עולה שאוחז כדעת רשב"ל שהוא לאו אחד, ע"ש ולקמן. וע"ע בספר המצוות לרס"ג (סוף עשה יד טו בפו"ח דף 252 ד"ה: והנה), ובביאור הגר"י פערלא לשם. וראה במאירי בחידושו לראש השנה (ריש קונטרס התעוררות בתשובה) שכתב כי כל העובר על אחד מהדברים הנזכרים במסכת הוריות (יג:): שקשים לשכחה, כיון שעושה מעשה בידים שעלול להביא לשכחת תלמודו עובר על "רק השמר לך ושמור נפשך מאוד פן תשכח", המדבר בשכחת התורה, וה"ה במה שאמרו בשו"ע או"ח (סימן ד ס"ח) אלו דברים הצריכים נט"י וכו', והעושה אחד מאלו ולא נטל ידי, אם ת"ת הוא תלמודו משתכח ממנו, והכא נמי שעובר על זה, ע"ש. וע"ע בשו"ת שבט הקהתי (ח"א סימן ב), ובספר רוח חיים (דף קס ע"ד). [וע"פ הקדמות הללו רמזתי בחידושי למסכת נדה (יג:): "כל המקשה

עצמו לדעת יהא בנידוי¹, ר"ל מי שמזלזל באזהרות חז"ל לענין הזכירה וע"י כן מקשה על עצמו לדעת תורה ולהבינה, סופו שלא יזכור את הדינים וההלכות ממילא יעבור עליהם ויהא חייב בנידוי². והנה הרמב"ם בספר המצוות שלו לא זכר שר מאיסור לאו לשכוח תלמודו, וכנראה דסבירא ליה דקרא אסמכתא בעלמא הוא. ואפילו בביאורו על המשנה באבות שתק ולא ביאר כלום. רק בהלכות ת"ת (פ"א הי"ב) כתב בקול ענות חלושה ענין חזרות על הלימוד, בזה"ל: כשיגדיל בחכמה וכו' יקרא בעיתים מזמנים תורה שבכתב ודברי השמועה, כדי שלא ישכח דבר מדברי דיני תורה, עכ"ל. ובשו"ע הרב (ת"ת פ"ב ה"ב) ביאר דמיירי כשחזר היטב על לימודו, עד שנחקק בזכרונו הכל, ע"ש. וכן כתב בקונטרס האחרון בשו"ע הרב (הלכות ת"ת ריש פרק ג). ובעקבות הרמב"ם הלך גם ספר החינוך כדרכו בקודש, ובפרשת ואתחנן לא זכר ענין שכחת התלמוד עה"פ דידן. והעיר הרמב"ן על הרמב"ם במצוות ששכח הרב (ל"ת אות ב) וז"ל: שלא נשכח מעמד הר סיני ולא נסיר אותו מדעתנו אבל יהיו עינינו ולבנו שם כל הימים והוא שאמר השמר לך ושמור נפשך מאוד פן תשכח וכו', ע"ש. ושוב ראיתי שכתב כן בפירושו עה"ת לפרשת ואתחנן שם. ועמש"כ בביאורו לפרשת שמות (יט ט). ועיין בספורנו בפרשת ואתחנן, ודו"ק. ונמצא דעת הרמב"ן שמפסוק זה למדים איסור שכחת מעמד הר סיני. וכן כתב רבי יהודה רוזאניס בדרך מצוותיך (ח"ב דף סד: אזהרה ט) וז"ל: הסמ"ג (מצוה יג) הפורש מהתורה אפילו זקן מופלג עובר בלא תעשה שנאמר רק השמר לך וכו', ואזהרה זו לא כתבה הר"ם, ונראה שדעתו הוא מפני שהוא מהצווים הכוללים שאין ראוי למנותם (כנזכר בשורש הרביעי בהקדמת סה"מ), ובה"ג (מצוה קצ) מנאו. והרמב"ן כתבו בענין אחר והוא שלא נשכח מעמד הר סיני וכו', עכ"ל.

ו) ועיני החזרתי לדברי שו"ע הרב (פ"ב ה"ד הנ"ל) וז"ל: וגם עכשיו שנכתבה תורה שבע"פ, ויכול לעיין בספרים מה ששכח, אין זה מועיל כלום, כי מיד ששכח עובר בלאו קודם שיעיין, כמו בימיהם שעובר בלאו בשעה ששוכח, אף שאח"כ יחזור וישאל מרבו וילמדנו מה ששכח. ועוד שמצוות התורה לא תשתנה בשינוי הדורות ולא יחליף ולא ימיר דתו לעולמים וכו', ע"ש. עין רואה שלדעתו האיסור עודנו תקף במלוא עוזו גם בזמן הזה. וכתלמיד הדן לרגלי רבותיו בקרקע, אמרתי שאולי אכן יש מקום לחלק בין התקופות, מפני שבזמן שהתורה היתה נמסרת בעל פה, אכן היה חשש גדול לשכחה משום שהרב עלול להסתלק מהעולם ולא יוכל התלמיד לשאול מבוקשו ממנו, כענין שאמר ר"א בסנהדרין (סח). קודם מותו וז"ל: הרבה תורה למדתי והרבה תורה לימדתי ולא חסרתי מרבתי וכו', ולא עוד שאני שונה שלש מאות הלכות בבהרת העזה ולא היה אדם ששואלני בהן דבר מעולם, ולא

עוד אלא שאני שונה שלש מאות הלכות ואמרי ליה שלשת אלפים הלכות בנטיעת קישואין, ולא היה אדם ששואלני בהן דבר מעולם חוץ מר"ע וכו', אוי לכם שתי זרועותי שאתן כשתי ס"ת שנגללין כעת. ע"כ. ומעשה זה הובא שוב בתוספת ושינוי קצת בזוהר וירא (צח). וז"ל לענייננו: הגביה ר"א זרועותיו והניחן על לבו, פתח ואמר אוי לך עולם שאני אסתלק ויחזרו למעלה כל הסודות ואור התורה, אוי לכם שתי תורות שתשתכחו היום הזה מן העולם, דאמר רבי יצחק: כל ימיו של ר"א היו מאירות שמועות מפיו כאילו ניתנו מסיני, הרבה תורה למדתי והרבה חכמה סברתי והרבה שימוש שימשתי, ואם יהיו כל בני העולם סופרים לא יוכלו לכותבם, ותלמידי לא קיבלו מחכמתי אלא ככוחלא בעינא (מה שמחסר המכחול מהשפורפרת בטבילה אחת), ע"ש ובמ"מ (ח"ב דף תמה-ג). ודומה בזוהר חדש (כה). ובמ"מ (ח"א דף שפט-ז), וק"ל. ובחידושי עמ"ס סנהדרין שם כתבתי את הנראה לענ"ד שכל הטרוניא של ר"א היתה על ההריסה לדורות, כי נאבדה מכולם אותה תורה שהחסירו ממנו. וכן אמרתי בס"ד לבאר את הירושלמי במסכת מעשר שני (פ"ה ה"א דף כח). רבי זעירא מקבל (קובל) לסביא דהוון ביומוי דרבי יצחק רובא, דלא בחנון כל נתנייתא מיניה, ע"ש. הטרוניא לא היתה משום שלא למדו מרבי יצחק, אלא הקפיד עליהם ר"ז שבגין עצלותם כל באי עולם אחריהם חסרים מאותה תורה, כי כל דור חייב לראות עצמו אחראי להעביר מה שקיבל מהדור הקודם לדור הבא, וכשהרצף נפסק ע"י אחד הדורות נפסדים כל דורות עולם, ולכן הקפיד עליהם ר"ז. ומטעם זה היטב חרה גם לרבי אליעזר שלא באו ללמוד אצלו תורה, ובפרט ר"ע שלבו פתוח כפתחו של אולם והיתה נשמתו יסוד להעברת השפע לדור הבא והוא לא הגיע לדלות ממנו מים חיים, ועתה בהסתלקות ר"א אותו מעיין הנובע ממנו עומד להיסתם, היינו כל התורה שבקרבנו מסתלקת עמו לבית עולמים, והוא פגם וחסרון עצום עד סוף כל הדורות. ועל כל פנים, מכאן היה נראה לכאורה להניח כי דוקא אז שהתורה היתה נמסרת בעל פה, אכן היה חשש גדול לשכחה כי בסילוק הרב מהעולם הסתלק עמו כל התורה שלמד וקיבל מרביתו וגם מה שחידש בעצמו בסילסולו בה, ועתה רצף הקבלה מתנתק וכנ"ל, כי באופן כזה אכן יבוא להתחייב בנפשו משום שלא ידע מה יעשה ישראל, ועל צווארו תלוי הקולר משום שהיה לו לחזור על תלמודו ולשמורו כשומר נפשו, ולכן באופן כזה י"ל דעובר בלאו או יותר. משא"כ בזמננו שהתורה כבר ניתנה להיכתב, גם אם ישכח איזה דין, יוכל לגשת לספר ללכן ספקו ולדלות מבוקשו, לכן אולי כיום אין מקום ללאו זה. ועוד יומתק לביאור זה כי הוא הטעם מדוע לא מנה אותו הרמב"ם ואחריו שתק מרן ז"ל. אולם מה שכתב שו"ע הרב "כי מיד ששכח עובר בלאו קודם שיעיין", בזה באמת לא שייך לחלק בין הזמנים והתקופות, כי אפילו שיכול לגשת

והוא הטעם למה הסתלקה ממנו ההשגחה, ולפ"ז י"ל דהוא הדין אם היה עובר על כל איסור אחר מהתורה, שהעבירה גופא היא שגרמה לסילוק ההשגחה. וע"ע במהרש"א בח"א על מנחות שם. עוד בנ"ד עמש"כ הגר"ח מוואלוז'ין בשם רבו הגר"א בשאלות שבסוף מעשה רב (אות נג), ובשו"ת חקרי לב (ח"ג יו"ד סימן קא), ובשו"ת אגרות משה (ח"ג אה"ע סימן יח ד"ה ובעצם) שלמד מהגמרא במנחות הנ"ל איסור לשנות את הדין.

ח) ועדיין יש מקום להרגיש הלא אם התורה מזהירה "ושמור נפשך מאוד פן תשכח את הדברים אשר ראו עיניך ופן יסורו מלבבך", ולכמה פוסקים שזכרנו קאי על אזהרת שכחת התלמוד, מכללם של דברים אתה שומע כי הדבר מסור בידנו, ולכאורה קשה ממגילה (ו:) "לאוקמי גירסא סיעתא דשמיא". ופרש"י שלא תשכח ממנו. ומשמע שאינו מסור בידנו אלא מתנה היא מעם ה' יתברך ללב יראיו, וכעין שמשה קיבל כל התורה במתנה מהקב"ה לתוך זכרונו (ע' נדרים לח: וירושלמי הוריות יח: ובמדרש תנחומא כי תשא אות טז). וי"ל דלא קשה מידי שכבר חתמה הגמרא במנחות שם את הסוגיא בזה"ל: יכול אפילו מחמת אונסו? ת"ל "ופן יסורו מלבבך", במסירם מלבו הכתוב מדבר וכו'. ואנו מוזהרים לא להתרשל ולחזור על לימודנו (ע' רבינו יונה לאבות שם). ועל זה הזהיר ריב"ל לבניו בברכות (ח:) "היזהרו מזקן ששכח תלמודו מחמת אונסו דאמרינן (ב"ב יד:) לוחות ושברי לוחות היו מונחים בארון". ופרש"י שחלה או נטרד בדוחק מזונות (והצוחק על זקן זה ששכח תלמודו, מוכן לו מדור מיוחד בגיהנם כנזכר בזוהר חדש צו. ובמ"מ ח"ג דף תכא). וכעין זה ברש"י יבמות (קז. ד"ה: בד"ת כתיב) וז"ל: לפי פנים ולב שאתה נותן לתורה, לבך עומד לך להעמיד את הגרסא, אם יגעת בה תמצא ואם לא יגעת לא תמצא. ע"ש. ונ"ל בס"ד לדקדק בו, מהו "פנים ולב" שאמר, אלא ר"ל אתה מוכרח לחייך לתורה ורק אז היא תחייך אליך חזרה. אולם אם תראה לה חיוך של שקר מצג שווא על פניך ולבך רחוק ממנה, לא יעלה בידך דבר, אלא עליך לתת לה חיוך וסבר פנים כנה ואמיתי הנובע מעומקא דליבא, ואז תראה שהיא מחזירה לך בחזרה, והיינו שאמר רש"י לפי פנים ולב שאתה נותן לתורה נותן לה ממש, לבך עומד לך להעמיד את הגרסא כי היא מתגלה אליך ואינה מתכסה מזכרונו. והוא ע"ד שכתב המלבי"ם על משלי (ח יז) עה"פ "אני אהבי אהב", וז"ל: מי שכבר דבק בחכמה לאהבה אותה, תאהב החכמה גם אותו ותגלה לו סודותיה כאשר יגלה האוהב סודותיו לאהובו, ותצרהו מכל חטא כמ"ש אהבה ותצרה, כאשר ישמור האוהב את אוהבו, עכ"ל. וע"ד זה יש לבאר מה שאמרו בסנהדרין (נח:) ארשב"ל מאי דכתיב "עובד אדמתו ישבע לחם" (משלי יב יא) אם עושה אדם עצמו כעבד לאדמה ישבע לחם ואם

לספר לבאר ספקו מה בכך הלא כבר התחייב בלאו מיד כששכח, כי לביאור זה הלאו הוא בעצם השכחה ולא בענין התוצאה שעלולה לצאת ממנה, וק"ל. זאת ועוד, מש"כ שם שהתורה לא תשתנה בשום זמן וכו', הוא ודאי אמת אך כבר נאמר בסוף פרשת כי תשא "כתוב לך את הדברים האלה כי על פי הדברים האלה כרתי אתך ברית ואת ישראל" (שמות לד כז), והפסוק פתח בכתיבה (כתוב) וסיים בדיבור (על פי). ותירצוהו חז"ל בגיטין (ס:) ותמורה (יד:) מכאן שדברים שבכתב אי אתה רשאי לאומרם בע"פ, דברים שבע"פ אי אתה רשאי להעלותם על הכתב. ואכן מצינו שהקלו בזה משום "עת לעשות לה' הפרו תורתך" (תהלים קיט קכו), עיין בדברי רבי נתן בירושלמי ברכות (פ"ט ה"ה דף סח. ובדפו"ח צד:), כי תורה היתה כה עשירה נע' חגיגה (יד.) שהיו ליהודה בן תימא וחבריו שש מאות סדרי משנה, ואיכא דאמרי שבע מאות. ובע"ז (יד:) אמרו שמסכת ע"ז של אברהם אבינו ארבע מאות פרק היתה. וכן הוא בזוהר חדש (נא:) ובמ"מ (ח"ב דף רנט), ובהשמטות הזוהר (ח"ב סימן ז דף רעה:), וכדי שגם זו שארית הפליטה לא תשכח, הפרו האיסור והתירו כתיבת הדברים שבעל פה, והדברים עתיקים וידועים, וכבר הארכתי במק"א. ונמצא שכיון שהפרו האיסור, וכבר ניתנה התורה להיכתב, הוא גופא טעם למה לא יעבורו על לאו זה כעת, והוא באם ונניח שהאיסור הוא בתוצאה שעלולה לבוא מהשכחה ולא בעצם השכחה. ועתה ראיתי בספר כתר ראש (אורחות חיים סימן סז) שכתב בשם הגר"א כי איסור זה לא נאמר אלא בשעה שהתורה עברה בע"פ מאב לבנו מרב לתלמידו, אבל כעת שכבר העלוה על הכתב אין איסור בשכחה, ע"ש. ושמתתי על דבריו כמוצא שלל רב. ובהכרח שדברים אלה חולקים על דעת שו"ע הרב. ואנן ניישב כנ"ל, דשו"ע הרב הבין שהאיסור הוא בעצם השכחה ולכן הוא לאו גמור ולא שייך לחלק בזמנים, ואילו הגר"א הבין שהאיסור הוא בתוצאה והוא הטעם למה מצינו פוסקים שלא מנוהו ללאו, ושייך לחלק בין בזמן שהתורה ניתנה להיכתב ללפני כן, ודו"ק. וע"ע דברי יציב (יו"ד סימן קלה). ועדיין נשאר מקום לדחות ולפלפל. וכעת עמד קנה במקומו.

ז) והנה אליבא דהסוברים ששכחת התלמוד אינו לאו גמור, נבאר את המשנה באבות הנ"ל כי "מתחייב בנפשו" היינו כדברי הברטנורא על ב' פירושיו, חדא דבא להתיר את האיסור, ונמצאת תקלה באה על ידו, ושגגתו עולה זדון. אידך, דהסתלקה ממנו השמירה של התורה שהיתה משמרתו (ומידה כנגד מידה), שהוא שמר עליה היא שמרה עליו, ומעתה כשהתרשל והסיח דעתו ממנה גם היא נהגה כן חזרה). ואליבא דהסוברים ששכחת התורה היא אכן לאו של ממש מהתורה, נוכל להעמיד המשנה כשאמרה "מתחייב בנפשו", היינו משום שעבר על לאו מהתורה בעצם שכחתו,

לאו לא יִשְׁבַּע לַחֵם, ע"כ. ונ"ל כי הרמז הוא על התורה שנמשלה ללחם, וק"ל.

ובר מן דין, מוזהרים אנו שלא לעבור על איזה עוון או חטא, כי מלבד גוף האיסור הרי הוא גם מסלק את הס"ד הנזכרת מהאדם, וכדאיתא בריש מדרש שיר השירים רבה עה"פ "שמן תורק שמך" (א ג), מה השמן הזה כוס מלא ונפלה טיפה של מים לתוכו ויצאה טיפה של שמן כנגדה, כך אם נכנסה ליצנות ללב האדם כנגדה יוצאים ד"ת. וכן הוא בילקוט שמעוני על שיר השירים (סימן תתקפא) ושם גרס "דבר בטלה" והוא מחמיר יותר מהמדרש רבה שכתב "ליצנות". וכעין זה זכר החיד"א בציפורן שמיר (סימן ד אות נב). ובמנחות (צט:): אמרו: במסירם מלבו הכתוב מדבר, ע"ש. והיינו בפשיעה. ובספר החסידים (סימן תתרח) איתא: עד שאדם נזהר מהדברים המשכחים התלמוד, יזהר משהייה עם עמי הארץ שמישיחים דברים בטלים, ע"ש. ועוד שערי תירוצים לא ננעלו, ועמש"כ בחידושי עמ"ס מגילה שם. ודי בזה.

מ) ונהדר אפין לשאלה השניה, האם הסגולות הנזכרות בש"ס לענין הזכירה מועילות גם בזמן הזה. הנה הסוגיה העיקרית בתלמוד לענין זכירה היא בהוריות (יג:): ת"ר, חמשה דברים משכחים את הלימוד: האוכל ממה שאוכל עכבר וממה שאוכל חתול, והאוכל לב של בהמה, והרגיל בזיתים, והשותה מים של שיורי רחיצה, והרוחץ רגליו זו על גבי זו. ויש אומרים: אף המניח כליו תחת מראשותיו. חמשה דברים משיבים את הלימוד: פת פחמין וכל שכן פחמין עצמן, והאוכל ביצה מגולגלת בלא מלח, והרגיל בשמן זית, והרגיל ביינ ובשמים, והשותה מים של שיורי עיסה. ויש אומרים: אף הטובל אצבעו במלח ואוכל. ועוד הוסיפה הגמרא למנות עשרה דברים קשים לתלמוד, ע"ש. וכתב שם המאירי וז"ל: מכיון שהחכמה היא עיקר גדול ויתד שכל היחסים תלויין בה צריך אדם להשתדל בה תכלית ההשתדלות ולהיות תורתו קבע ושאר הדברים עראי, וירגיל עצמו באכילת הדברים המעמידים את הלימוד הן במאכל התמידי כלחם ובשר שיהא מזונו בדקים ובמבושלים כתקנם ובאותם שאין מטמטמין את הלב הן ביין וברקחי הסמים הידועים להועיל בכח הזכרונות, והוא אמרם "חמרא וריחני פקחין". וכן לשמור עצמו מהדברים המשכחים והמטמטמים את הלב, כלב בהמה וזיתים מלוחים וכיוצא באלו הענינים על הדרכים שהתבאר ענינם בספרי הרפואות. וע"ש עוד שהביא מתכון לאיזה מרקחת סגולית המועילה לזכרון. ובחידושו לשבת (סז:): כתב כי יש רופאים שאומרים שאם יקח שן אריה ויתלה בזרועו הימנית יועיל מן השכחה בסגולה, וכן ציפורן מרגל שמאל של האריה, ע"כ. ורבי

אליהו האיתמרי במדרש תלפיות (ערך זכירה) רקח איזו מרקחת סגולית לזכרון, שיקח צימוקים אדומים ויסיר הגרעינים ויוסיף בוטנים או לוזים ליטר מכל אחד, ויוסיף זנגביל ופלפל ארוך ולבונה זכה וכו'. ע"ש. ועוד תמצא בספרי חז"ל מיני סגולות לזכרון, עיין באורך במאסף לכל המחנות (סימן ב ס"ק יב), ובמגדל עז ליעב"ץ שימשח פניו בחלב הדוב, ויאכל ביצת הדוכיפת, וכן תליית עין עוף השחף על האדם מועיל לזכרון (ע"ש בחלון צרי, אות עא ואילך). ובספר טהרת הקודש (ח"ב פ"ט) הוסיף סגולה לזכרון אכילת דבש. וכן כתב בספר סגולות ישראל (מערכה ז אות לה). וע"ע באורחות חיים (נט"י סימן י) והו"ד בב"י (או"ח סימן ד ובשו"ע שם ס"ח), ובכף החיים פלאג"י (סימן ח אות לד) והו"ד ביפה ללב (סימן ד אות כח). ועמש"כ עוד בספרו צוואה מחיים (דף ד:), ובשו"ת מן השמים (סימן ט) אולם עמש"כ בשו"ת יבי"א (ח"א או"ח סימן מא-ב) להעיר על שו"ת מן השמים.

י) "הראשונות הנה באו וחדשים אני מגיד" (ישעיה מב ט), כי לפי עניות דעתי כשם שהשתנו הטבעים לענין הרפואות והלחשים הרוח רעה הזוגות וכל כיוצ"ב הנזכרים בתלמוד, כן הוא הדבר הזה לענין הסגולות הנזכרות בו וביתר ספרי חז"ל, שהלא ידוע דאין להשתמש ברפואות הנזכרות בתלמוד כי אין אדם עומד על אמיתת כוונתם ז"ל ואופן עשיית הרפואה ההיא (עיין מהרש"א גיטין סח: ד"ה: לדמא). ובר מן דין אין אנו בקיאים כלל בזיהוי החומרים בהם דיברו חז"ל (ע' שו"ת חוות יאיר סימן רלג-ד). ועוד י"ל שהמקומות שחז"ל דרו בהם הועילו לרפואה ההיא ואילו המקומות בהם אנו דרים אינם מועילים (ע' תוספות מו"ק יא. ד"ה: כוורא שכתבו "ושמא נשתנו כמו הרפואות שבש"ס, שאין טובות בזה הזמן". ובתוספות בע"ז כד: ד"ה: פרה, כתבו "דוראי עתה השתנה העת מכמו שהיה". ובחולין מז. ד"ה: כל, כתבו "דאין ראה מבהמות שלנו דשמא חלוקות משלהם"). וע"ע בכסף משנה הלכות דעות (פ"ד הי"ח) שיצא להגן על הרמב"ם מפני השגת ההגהות מימוניות שכתב לחלוק בענין ההקזה מדברי הגמרא בשבת (קכט: וע"ש בהגהות יעב"ץ על שבת), והשיב שם מרן שאין כאן קושיא כי רפואות והנהגות מלכות בבל שבה היו חכמי הגמרא שונים משאר הארצות כנזכר בתוספות מו"ק (יא. הנ"ל). וכתבו בספר פלפולא חריפתא (ע"ז פ"א סימן י אות ה) ובספר שערים המצויינים בהלכה (סימן לב ס"ק ב) שלכן השמיט הרמב"ם כל הרפואות שבש"ס. וכעין זה מצאתי בשו"ת חתם סופר (יו"ד סימן קא) שטעם שהרמב"ם השמיט איסור אכילת בשר עם דגים כי הרמב"ם לפי עוצם חוכמתו ידע והבין שנשתנה הטבע בענין זה. ובספר ים של שלמה לחולין (פ"ח סימן יב) כתב שיש חרם הקדמונים שלא לסמוך על הרפואות שבתלמוד. וכן כתב

המהרי"ל (ליקוטים מג) שכל הרפואות והלחשים שבכל התלמוד אסור לנסותם, משום שאין אדם יכול לעמוד על עיקרם, וכשלא יעלו בידם, ילעגו וילגלגו על דברי חכמים, ע"ש. והו"ד בחידושי רעק"א ליו"ד (סימן שלו ס"ק א). ועוד, כבר כתב רב שרירא גאון בתשובה (אוצר הגאונים עמ"ס גיטין סח: סימן שעו) שכאשר חז"ל דיברו על ענייני רפואה וטבע, דברו לפי הידע שבזמנם, ולא לפי ידיעתם בתורה הקדושה ופירושה. וכפי המדובר, בנידון דידן נמי יש לצדד כנ"ל, כי מנין לנו שהביצה הנזכרת בש"ס הוריות הנ"ל או ביצת הדוכיפת שזכר היעב"ץ, יש בהן אותו כח כמו הביצה של ימינו? וכן יתר הטענות שייכות גם כאן. משום כך נלע"ד שאין הוכחה ברורה שסגולות אלו יש בהם ממש בזמן הזה. וגדולה המציאות מכל הוכחה, דהא עין רואה שאכן אינן מועילות אפילו מעט, ומי העיד על עצמו שאכן השתפר זכרונו בזכות אותם הדברים? וע"ע ברמ"א אה"ע (סימן קנ"ו ס"ד), ובמג"א (סימן ב סק"ג בשם רבינו האר"י, ובסימן קנח ס"ק יז, ובסימן קע ס"ק יט, ובסימן קעג, ובסימן קעט סק"ח, ובסימן רב סק"ד), ובמשנ"ב (סימן קנח ס"ק מה, ובסימן קע ס"ק מה). ובספר ארצות החיים (סימן ד אות ד) כתב וז"ל: וכשתבדוק ביד החזקה לרמב"ם, תמצא שבכל אורך הספר לא זכר אף לא דבר אחד מכל אוהרות הסגוליות המוזכרות בש"ס, מפני שלדעתו השתנו הטבעיים לפי טבע המדינות והאקלימים והמזגים והזמנים וכו'. ע"כ. וציין לו גם בשו"ת עטרת פז (ח"ג דף שכה ד"ה: ועכ"פ). ואומר ע"ז, כי מה שכתב הזוהר וישלח (קע:) שהאוכל גיד הנשה מביא לו שכחה בעבודת הבורא ב"ה, אין לתלות זאת בשינוי טבעים כלל, אלא הוא ענין סגולי שאינו משתנה בשום דור, וגם בלאו הכי אסור לנו לאוכלו אז נפק"מ אין כל כך לנ"ד.

יא עוד מצינו כמה עניינים הנזכרים בתלמוד שכבר אינם שייכים בימינו, כגון ענין הזוגות הנזכר בפסחים (קט:): ובזוהר עקב (רעג.) ובמ"מ (חט"ו דף קעח). וע' בהקדמה לתיקוני זוהר (טו.) ובמ"מ (ח"א דף רלה). וכבר כתב הב"י (או"ח סימן קע) בשם התוספות (יומא עז: וחולין קז:) כי היום אין אנו נזהרים בענין זה כלל, מ"מ ע"ש בטור ובדרישה (סק"ב), ובשו"ת תורה לשמה (סימן שצג). וכן הסכים הגאון חיד"א בספרו ברית עולם (סימן תעז) והו"ד בשו"ת יבי"א (ח"ד אה"ע סימן י). וכן ענין רוח רעה הנזכר בשבת (קח:) הרי נחלש בזה"ז (ע' בתוספות חולין קז:). ומהר"ם בן חביב בספרו תוספת יוה"כ (יומא עז:) כתב שאין רוח רעה מצויה בנינו, והוכיח כן משבת (קט.) שאמרו יד מסמא יד מחרשת וכו', ובזמנינו לא ראינו ולא שמענו מעולם על מי שעבר על זה וארע לו כן. וכן כתב המהרש"ל ביש"ש (חולין סימן לא), והלחם משנה (ה' שביתת עשור פ"ג ה"ב), ובשו"ת תשובה מאהבה (ח"א סימן יד), ובאליה רבה (סימן א ס"ק ד).

ובמחצית השקל (סימן ד), ובשו"ת יביע אומר (ח"ט או"ח סימן ד). וכן דין מלח סדומית שמסמא העינים כנזכר בעירובין (יז:) ובזוהר בהעלותך (קג:) ובמ"מ (ח"ב דף תצה), ובזוהר פנחס (רמו.) ובמ"מ (ח"ד דף תפו), ובזוהר עקב (רעג:) ובמ"מ (חט"ו דף קפה-ו). וכבר הארכתי בזה לעיל סימן ו). כיום כבר אינו שייך טעם זה. ועיין במשנ"ב (סימן קפא סק"א וס"ק כב). ואפילו ענין החלומות הרעים שיש להתענות כנזכר בגמרא (שבת יא. תענית יב: וע' ברכות לא:) ובשו"ע (או"ח סימן רפח ס"ד), הנה כבר כתבו האחרונים שנשתנו פתרוני החלומות מזמן חכמי הגמרא לזמנינו כשם שהרפואות השתנו. וכן הוא בכף החיים (שם ס"ק כה בשם א"ר), ושוב ראיתי שכן הביא הרב יו"ט הלר במלבושי יו"ט (רפח ס"ק ד-ה) שאין כל הזמנים והארצות שוות, וכשם שהרפואות השתנו כן הוא הדבר הזה, וכן זוגות וכדומה, ע"כ. וכן הסכים בשו"ע הרב (רפח ס"ז) שפתרון החלומות השתנו מזמן הגמרא. מכל המורם עולה כי הסברה הלזאת שאמרתי כי עניני הסגולות אפשר שאין בהם ממש בימינו אינה סברה זרה ומצאנו לה בית אב ממקומות אחרים. וע"ע בשדי חמד (מערכה ט כלל ה), ובדברי ר"א בן הרמב"ם בהקדמה לעין יעקב (ד"ה: דע כי אתה).

יב והשתא דאתנין להכי, יש לומר גם להיפך, שכל הדברים שאמרו חז"ל בהוריות (יג: הנ"ל) וכן מה שזכר מרן בשו"ע או"ח (סימן ד ס"ח) שעלולים להביא לשכחה, גם כן אין לחשוש בזמן הזה, כי כשם שהסקנו שלזכרון לא יועילו הוא הדין לשכחה, ומה ראית לחלק? זאת ועוד, אם אכן היה חשש של ממש בדברים שנזכרו בגמרא, למה לא הביאום הפוסקים להלכה ולמעשה, ולא היה להם לשתוק במקום שעלול לבוא ממנו לחשש לאו דאורייתא למד"א. וכן כתב בשו"ת דברי מלכיאל (ח"ב סימן נג) וז"ל: קשה לי למה לא פסקו הפוסקים כל אלו הדברים שבהוריות הקשים לשכחה, ולכאורה היה עליהם לפסוק שאין לאוכלם או לעשותם, דק"ל כל המשכח דבר בתלמודו עובר בלאו. ובעל כורחנו צריך לומר, שאינו אלא חשש בעלמא שישכח, או שיוכל לתקן ע"י שיעשה או יאכל הדברים המועילים לזכרון הנזכרים בהוריות שם (וכעין זה בשבת צ:), ע"כ. ועל כל פנים, מהיות טוב נכון להיזהר בדברים המפורשים בש"ס, וכן כתב בשו"ת שמלת חיים (סימן מא-ב). וע"ע בספר יפה ללב (ח"ג דף קכ). ובספר טהרת המים (ערך שכחה אות יד) כתב שמי שאינו נזהר בדברים שנזכרו בהוריות לענין השכחה, לא עובר על איסור, וגדולה מזו אפילו אין צורך למחות בו, ע"ש. אולם עיין במאירי בחידושי לר"ה (בריש קונטרס התעוררות בתשובה), והעתקנו דבריו לעיל. ואנכי הרואה בספר הליכות עולם (ח"ז דף ריז אות טו) שכ' בזה"ל: מאכל שאכל ממנו עכבר או חתול, יקלף ויחתוך מקום נשיכתם ושאר המאכל מותר וכו'. ומי שאינו נזהר מלאכול דבר שאכל ממנו עכבר

והמציאות והשכל מכריעים כן, ואציין כאן בס"ד על קצה הקולמוס עשרה מהם לתועלת השואלים:

1. ילמד במתינות בהבנה באיכות עד שתהא הסוגיא מחודדת בפיו, כדרך שאמרו בקידושין (ל) עה"פ "ושננתם לבניך" (דברים ו ז) שיהיו ד"ת מחודדים בפיו, שאם ישאלך אדם אל תגמגם ותאמר לו, אלא אמור לו מיד שנאמר "אמור לחכמה אחותי את" (משלי ז ד). ע"כ. ופרש"י שתהא בקי בה כאחותך שאסורה לך. ובתורה תמימה (דברים ו אות ל) כתב וז"ל: בספרי הגירסא "שיהיו ד"ת מסודרין בפיו", והיא גירסא יותר מכוונת לכוונת המאמר, כי כנודע הסיפור מועיל לבקיאות הענין וידיעת הדבר לאשורו ודיבור על אופניו, ע"כ. ובזוהר ואתחנן (רסט.) דרש מילת "ושננתם" מלשון "חציך שנונים" (תהלים מה ו) שתהא לשונו חדה כחרב משני צדדיה, כי רק מתוך כך יכנס בלבו שמחה בלימוד התורה, ע"ש ובמ"מ (חט"ו דף קכ, וע"ש דף רסז). ולכאורה יש להקשות מב"מ (כג:) בהני תלת מילי עבידי רבנן דמשנו במילייהו במסכת ובפוריא ואושפיזא. ופרש"י הגם שיש בידך מסכת פלוני סדורה בגירסא יאמר לו: לאו. ומדת ענוה היא, ע"כ. וא"כ איך אמרו בקידושין "אל תגמגם אלא אמור לו מיד", בתמיה. ונ"ל בס"ד דיש לחלק כי בב"מ התכוונו לכל אדם, ואילו בקידושין התכוונו דוקא למורה הוראה. וקרוב לזה בחידושי הריטב"א לקידושין וז"ל: אל תגמגם ותאמר לו אלא אמור לו מיד, פירוש כששואלך אותו הוראה בדבר הלכה. אבל כששואלך אותו על תלמודו יתנהג בצניעות לומר איני יודע, כדאמרינן בפרק אלו מציאות, ע"כ. וכ"כ התוספות בב"מ שם. וע"ע בזוהר קדושים (פה:) ובמ"מ (ח"א דף שעד), ודו"ק.

ואכתוב לך כאן כלל'א נמרצ'ת כי כל השאלות העולות בענין סדרים ודרך לימוד וחזרה ושינון ומה ללמוד ואיך ומתי וכמה וכל כיוצא בזה, לעולם התשובה המכרעת תהא אחת: איזה דרך מביאה אותו להיות מה שיותר קרוב למטרה הנכספת של "יהיו דברי תורה מחודדים בפיו", והיא התשובה היותר מדויקת לאותו תלמיד דוקא, הגם שכלפי חברו יכולה היא להיות הגורם לכשלונו החרוץ בלימוד, כי מה שמתאים לאחד אינו בהכרח מתאים לחברו, זה מרוכז יותר בלימוד ביום וחברו דוקא בלילה, אחד נמשך יותר ללימוד ההלכה והשני לפלפולי הגמרא, זה די לו בחזרה אחת והשני גם עשר חזרות לא יספיקו לו, אחד יוכל ללמוד בד בבד ב' מקצועות בתורה ואילו חברו אפילו במקצוע אחד בקושי אוהז וכו'. לכן כל אדם צריך להרגיש את יכולותיו וכשרונותיו והזמן העומד לרשותו וענין הפרנסה המצויה לו ומרוצת חייו וכו', והוא יקבע לעצמו את דרך בה ילך. והיסוד שינחה אותו תמיד הוא כאמור מה מביא אותו כמה שיותר

או חתול, ומשאר הדברים המשכחים את הלימוד, אע"פ שאינו עובר משום השמר לך ושמור נפשך מאוד פן תשכח וכו', מ"מ אין ראוי לעשות כן, ע"כ. שו"ר בשו"ת יביע אומר (ח"ב יו"ד סימן ח) והעלה כנ"ל.

יג) נמצא כי מן הנכון להיזהר מאותם הדברים המשכחים את הלימוד וזכרו להם חז"ל, אולם אם לא נזהר לא עבר משום "פן תשכח". אכן יש להסתפק האם נשים יכולות לכתחילה לעבור עליהם כיון שפטורות מת"ת, או שמא י"ל שגם לה טוב להיזהר בזה כיון שמחוייבת ללמוד דברים הנוגעים לה כגון איסור והיתר והלכות שבת וכו' וכדכתב הב"י באו"ח (סימן מז), וכן פסק הרמ"א (ביו"ד סימן רמו ס"ו). וע"ע בשו"ת מהרי"ל (סימן מה). הנה בספר ויצבור יוסף (סימן מג) הביא מש"כ הרב תל תלפיות (ח"ה סימן קמ) שרק הזכרים מונעים עצמם מהדברים המשכחים כי מי שאינו עוסק בתורה אינו חושש וכו', וכן הסברא נותנת, ע"ש. וכן כתב כף החיים (סימן קנז ס"ק כח) בשם רבינו האר"י בשער טעמי המצוות (פרשת וילך), וז"ל: צריך להיזהר במאוד מאוד שלא לאכול שום לב בהמה חיה ועוף, כי שם תכלית שורש התקשרות הנפש הבהמית ואם יאכלהו האדם מתקשרת בו הנפש הבהמית וכו', ולכן אמרו שגורם שכחה וטיפשות הלב, והיצה"ר מתקשר בו וכו', ולפי טעם זה נראה דגם נשים לא יאכלו הלב, הגם דלית בו הטעם של שכחה שאין חייבין ללמוד וכו', ע"ש. ושוב כתב כן ביו"ד (סימן עב ס"ק ו), וע"ע ביפה ללב (ח"ג סימן מ). אולם בשו"ת חוות דעת (יו"ד סימן עב) כתב רק הזכרים נזהרים לא לאכול לב העוף הקשה לשכחה. וע"ע בשו"ת יד יצחק (ח"ב סימן פד אות יז). ובשו"ת יביע אומר (יו"ד ח"ב סימן ח הנ"ל) העלה כי נכון לתת המאכל הזה (ר"ל המאכל שאכל ממנו חתול או עכבר) לנקבות שאינן מחוייבות בד"ת, ע"כ. נמצא מעין ספק ספיקא להקל לנשים, ספק נאמר דין זה דוקא לאנשים כיון שמצווים על ת"ת, וא"ת גם נשים צריכות לזהר משום הד"ת שמחוייבות לזכור, אז ספק הטבעים השתנו וכדאמרינן, ועוד נצרף מש"כ בספר ויצבור יוסף (שם) שדין זה נאמר דוקא לת"ח ולא לעמי הארץ, ע"ש. לכן נראה ברור שנשים יכולות להקל בענין זה ולאכול מאותם הדברים הנזכרו בש"ס העלולים להביא שכחה, וכ"ש מאותם הדברים שלא נזכרו בש"ס. וע"ע בזבחי צדק (סימן קטז אות יג). ובספר שמירת הגוף והנפש (ח"א מבוא פרק יט). ויש בכל זה די והותר.

יד) עוד אציין כי יתר הדברים המועילים לזכרון שזכרו להם חכמי התלמוד וספרי חז"ל השונים, אשר אינם שייכים לתמורות הזמן והטבע, אכן ישיג מהם האדם תועלת רבה,

קרוב להגדרה "שיהיו ד"ת מחודדים בפוך", ועל פי זה יקבע לעצמו סדרי הלימוד זמניהם אופיים וכו'.

2. חזרות בלימוד. כך היה דרך החכמים עוד מקדם קדמתא, היו חוזרים על תלמודם פעמים רבות כמו שאמר "תנא מיניה ארבעין זימנין, ודמי ליה כמאן דמנח בכיסתא" (כתובות נ. וכיוצא ב' ברכות לח: תענית ח. יבמות סד:). וכתב המהר"ם שי"ף בחידושיו לכתובות (שם ד"ה: ודמא ליה) דנקט בכיסתיה (כיסו) ולא בקופסא, לרמוז למה שאמרו בב"מ (כא:): עשוי אדם למשמש בכיסו בכל שעה ושעה, והכא נמי אפילו דתנא מיניה ארבעין זימנין דמא בעיניו שעדיין לא תפס הדברים בזכרונו אלא רק מונח בכיסו ועליו למשמש בו בכל שעה, ע"כ. וע"ע בדבש לפי לחיד"א (מערכה מ אות טז), ובספרו נחל אשכול על קהלת (ובדפו"ח דף לב-ג) עה"פ "אל תאמר מה היה שהימים הראשונים היו טובים מאלה" (ז י). והיו חוזרים על תלמודם שוב ושוב כנזכר בעירובין (נג). אר"י: לבן של ראשונים כפתחו של אולם, ושל אחרונים כפתחו של היכל, ואנו כמלא נקב מחט סידקית. ע"כ. ובסנהדרין (צט). הלומד ולא חוזר דומה לזורע ולא קוצר, לומד ושוכח כמו יולדת וקוברת. ע"ש. ונ"ל בס"ד כי הנפק"מ היא הלומד וכן זוכר, זה שאמר "הלומד ולא חוזר דומה לזורע ולא קוצר", ר"ל תמיד עליו לחזור אפילו אם זוכר כדרך הקוצר שתמיד עליו לקצור כי תתחדש צמיחה חדשה בכל פעם, כן תתחדש לו הבנה נוספת בכל חזרה. וזה שאמר "לומד ושוכח כמו יולדת וקוברת", ר"ל אם זוכר אינו חייב לחזור, ורק אם שכח חייב לחזור כדרך שאדם נולד לו בנים ומתו שלא יצא יד"ח פו"ר ועליו לשוב ולהביא ילדים, כן זה כוון ששוכח עליו לשוב ולחזור על תלמודו. ועוד, שדקדק לדמותו דוקא לאשה שילדת וקוברת, והני תרתי לגריעותא, גם נמשל לאשה וגם שקוברת, והרי אין אשה אלא לבנים ואם אינה יולדת זרע של קיימא, עיקר מטרתה למה? וכן אמרו בנדרים (סד:): וע"ז (ה). מי שאין לו בנים חשוב כמת כמו שאמרה רחל "הבה לי בנים ואם אין מתה אנכי" (בראשית ל א). וכן הוא השוכח, שכר טוב על לימודו ודאי יש לו, אך תורה בידיו להשתמש בה אין, וכעין אשה שקברה את בניה שילדה. ויש לדקדק עוד מיני דיוקים בזה, ואכמ"ל. ולכל הפחות יחזור ד' פעמים וכןזכר בעירובין (נד:): וז"ל: ת"ר, כיצד סדר משנה וכו' נמצא ביד הכל ארבעה. מכאן א"ר אליעזר: חייב אדם לשנות לתלמידו ארבע פעמים, ומה אהרון שלמד מפי משה ומשה מפי הגבורה כך, הדיוט מפי הדיוט עכו"כ. ע"כ. גדולה מזו מצאתי בהקדמת הזוהר (ה). וז"ל: באורייתא ברא קוב"ה עלמא וכו', וכתב עה"פ "אז ראה ויספרה הכינה וגם חקרה ויאמר לאדם" (איוב כח כז), מכאן שהקב"ה הסתכל בתורה ד' פעמים ורק אז ברא את העולם, ללמד בני האדם שלא יטעו בה (אלא יביטו וילמדו גם הם

לכל הפחות ד"פ), ע"ש ובמ"מ (ח"א דף סו). וכן הוא בזוהר ויקהל (רו:): ובמ"מ (ח"ח דף שכ), ובזוהר מקץ (קצט.), ובזוהר חדש (קז: קיא. קמא:): ובמ"מ (ח"ג דף תקצג, תרנח, וח"ד דף תרסג). עוד לענין החזרות רמז רשב"י גם בתיקונים לז"ח (קטו:): ובמ"מ (ח"ד דף נג). ובמעלת המתמיד בלימודו ראה בזוהר ח"י שרה (קל:): ובמ"מ (ח"ג דף נה-ו).

וי"ש שאדם חוזר פעמים הרבה על הסוגיא שלמד ועדיין אין לו בה אחיזה, והוא משום שגם לעשות חזרות צריך לדעת באיזה אופן ודרך, ועוד שהחזרה כמעט לא תועיל אם הלימוד הראשוני היה רדוד ושטחי, כי הסוגיא מוכרחה להיות ברורה וצלולה מאוד ולכל הפחות בעידנא דעסיק בה, ויפשוט לעצמו בעל פה הפרטים הרבים של הסוגיא (כגון כמה נושאים מתחלקת המשנה שלומד כעת, כמה דעות מצינו באותו ענין, מי הם התנאים המוזכרים בה, על מה סובבת המחלוקת ביניהם וכו'). וטוב שישאל עצמו מידי פעם באיזה דף הוא נמצא. ואם קשה לו ענין הזכרון יתחיל לחזור על עיקרי הסוגיא תחילה מתוך סיכום קצר או נקודות שיכתוב לעצמו, ואחר כך החזרות יהיו כבר בעל פה (וינצל כל רגע פנוי לשם כך, בלכתו בדרך ברחובה של עיר, בשעה שממתין לאוטובוס, בזמן שלא מצליח להירדם וכו'), ולא יעשה חזרות על הדף עצמו רק ד' פעמים, ויתר החזרות יהיו מהסיכומים ובעל פה. והוא למתחיל, אבל מי שמתקדם או שהוא בעל זכרון חזק וחריף, יעשה כל החזרות מתוך דף הגמרא ואחר כך בעל פה בלכתו בדרך וכו"ל.

3. לא יתרגש מהצער כי הוא חלק בלתי נפרד מהצמיחה בתורה, לכן יכתת עצמו בלימוד הגם שצר לו מאוד. וכבר אמר הזוהר תצוה (קפז): "כל ההתחלות קשות", ע"ש ובמ"מ (ח"ח דף צח). ומי שמתרפא עליה לא יוכל לקנות את התורה, ע' הקדמת תיקוני הזוהר (יא:): ובמ"מ (ח"א דף קעז). ומש"כ בחידושי למס' ברכות (סג: ד"ה: אין ד"ת מתקיימים אלא במי שממית וכו'). וראה בזוהר פקודי (רמז:): כפי החכמה שרדף אחריה להשיגה (והצטער ויגע בלימודה, מ"מ לשם), כך נותנים לו שכר, ע"ש ובמ"מ (ח"ט דף שכח). וכך מוכח להדיא גם בזוהר קדושים (פב:): "מאן דאמית גרמיה על אורייתא, אתקיימת ביה ולא מפסקת מיניה", ע"ש ובמ"מ (ח"א דף שלז). ועמ"ש"כ בחידושי למס' סנהדרין (לב: ד"ה: צדק צדק תרדוף). ובברכות (ה). שלשה נקנים ביסורין וחד מינייהו תורה. וקרוב לו באבות (ו ד) כך היא דרכה של תורה וכו' "וחיי צער תחיה". וכן הוא בזוהר פנחס (רנב: רנה). ובמ"מ (ח"ד דף תקעח, תרטו). ופשוט אצלי שהכוונה "יסורין" וכן "חיי צער" באופן כללי על כל מציאות חייו, ולא דוקא צער ויסורין בעצם לימוד התורה גרידא. צא ולמד מהגמרא במנחות (ז). אבימי, מסכתא איתעקרא איתעקרא ליה (נשכחה ממנו מסכת מנחות), ואתא קמיה דרב חסדא

לאדכורי גמריה. מקשה הגמרא, ולישלח ליה וליתי לגביה (שהרי אין כבוד שהרב ילך אצל התלמיד), ותריצין "סבר הכי מסתייעא מילתא טפיי". עין רואה שהצער שאמרו הוא לאו דוקא בעצם הלימוד עצמו ולכן לא אמרו "ובלימוד תצטער" אלא "חיי צער תחיה" על כל מציאות חייו. עוד ראייה לזה שהרי בענין הלימוד כבר דיברה המשנה לפני כן "ובתורה אתה עמל", הא קמן "חיי צער תחיה" על מציאות חייו, וכך היא דרכה של תורה. והוא ביאור אמיתי ונכון וגם המציאות תוכיח כן. ואולי כך נבאר גם את זוהר שמות (יד). "רבי חייא רבא הוה אזיל לגבי מאריהון דמתניתא למילף מיניהו", והנה רבי חייא תלמיד רבינו הקדוש אדם גדול, והיה לו לקרוא להם שיבואו אליו. ואולי י"ל כנ"ל, דסבר דהכי מסתייעא מילתא טפיי. אולם הרמ"ק באור יקר לשם כתב לחלק, והו"ד במתוק מדבש (ח"ה דף קלה). וע"ד זה ביארתי בס"ד בסה"ק עה"ת פרשת שמות את הפסוק "כאשר יענו אותו כן ירבה וכן יפרוץ" (שמות א יב), וק"ל. ובענין הרב שהוא הולך לתלמידיו, ופעמים הם באים אליו, עמש"כ בליקוטי מוהר"ן (תנינא תורה לח), ואכמ"ל.

4. ישתדל ללמד אחרים, כי מלבד המעלה הגדולה בלימוד אחרים (ע' סנהדרין צב. צט. סוכה מט: כתובות נ. זוהר חדש לא: ועוד), וזיכוי הרבים (ע' זוהר תרומה קכח: וזוהר לך לך עט. ועמש"כ באורך לעיל ריש סימן ה'), גם יזכה שהחזרות יבוא מאליהן בהיותו מכין שיעוריו ושונה לתלמידיו פירקן וכההיא דעירובין (נד). מאי דכתיב "לוחות אבן" (שמות לא יח), אם אדם משים את לחייו כאבן זו שאינה נמחית תלמודו מתקיים בידו. ע"ש. ופרש"י לחייו אינן נלאין לחזור על לימודו וללמד אחרים. ועוד אמרו "ומתלמידי יותר מכולם" (תענית ז.), כי יחדוהו ע"י קושיותיהם, אולם ע"ש בחידושי שכתבתי לחלק בזה. ובנדה (כד:) אמרו שעל החכם לפרש טעם הוראותיו כדי שיזכור אותם. ע"ש. ובעירובין (נג.) בני יהודה דגלו מסכתא, נתקיימה תורתן בידן. ופרש"י לימדו לאחרים. עוד בעירובין (נד.) ובנדרים (נה.) עה"פ "וממתנה נחניאל ומנחניאל במות" (במדבר כא יח), ודרשו "כיון שעושה עצמו האדם כמדבר הזה שהוא הפקר לכל", פירשו התוספות בנדרים שהכוונה מלמד תורה לכל. ממשיך המאמר "תורה ניתנת לו במתנה", פרש"י בעירובין שלא שוכח אותה.

5. ימעט בתענוגים רק מה שצורך הכרחי לו, והכי איתא בתוספות כתובות (קד.) עד שמתפלל אדם שתיכנס תורה לתוך מעייו יתפלל שלא יכנסו מעדנים לתוך מעייו. ע"ש. ובזוהר חדש (יח.) איתא: אמרו בני יתרו, אנן צריכין לאתעסקא באורייתא, ואורייתא אינה צריכה תענוגים, ניקום מכאן לטורא ונתעסק באורייתא, ובמ"מ (ח"א דף רעח). וכעין זה בברכות (סג:) עה"פ "כי מיץ חלב יוציא חמאה"

(משלי ל לג), במי אתה מוצא חמאה של תורה? במי שמקיא חלב שינק משדי אמו עליה. ע"כ. וזה הטעם שיעץ רבי חייא בגיטין (ע.) סעודה שהנאתך מרובה ממנה משוך ירך. ע"כ. והוא כדי שיזכה לכתר התורה הנקנה במיעוט תענוג (אבות ו ו). וראה בפסחים (מט:) ת"ח המרבה סעודתו בכל מקום דבריו אינם נשמעים "תלמודו משתכח ממנו" וכו'. וע"ע בשו"ת מהרש"ג (ח"ב סימן קכה) שכתב בשם רבו מהר"ם שיק שיעסוק בתלמודו ולא ילך לסעודות שהוזמן אליהם שאפשר לקיימם ע"י אחרים (ע' מו"ק ט.), והו"ד בחזון עובדיה (אבלות ח"א דף יג). וע"ע תוספות פסחים (קיד. ד"ה: אין) וברמ"א יו"ד (סימן רסה סי"ב), ובכף החיים (סימן קע ס"ק עא), ובמשנ"ב (שם ס"ק מב). ובשו"ת יביע אומר (ח"ד יו"ד סימן יט) העלה שאפילו לסעודות שאמרו עליו שמנודה אם מוזמן ולא בא (פסחים קיג:), אם עוסק בתלמודו פטור, ע"ש.

6. ימעט כל מגע אפשרי עם ענייני העולם והקורה בו, וכמו שרמזו "משיב הרוח ומוריד הגשם", למי הקב"ה משיב התורה הרוחנית שלמד עם המלאך במעי אמו? (ע' נדה ל:), למי שמוריד הגשם, ר"ל מסיר מעצמו מגע עם הגשמיות מה שיותר. וע"ד זה אמרתי בס"ד לרמזו דברי הגמרא במגילה (ו.) קיסרי וירושלים, אם יאמר לך אדם חרבו שתיהן - אל תאמן. ישבו שתיהן - אל תאמן, חרבה זו ונבנתה זו - תאמן, שנאמר "אמלאה החרבה" (יחזקאל כו ב) אם מלאה זו חרבה זו. ע"ש. ומאמר זה ראיתי גם בזוהר פקודי (רלו. רלח: רמ.), אולם שם הגירסא "רומי" ולא קיסרי. ונראה דהיינו אך. והכל רומז על הקדושה והקליפה, ע"ש ובמ"מ (ח"ט דף קצב, רכא, רמא, וע"ש בדף רלה, רמא, רמז). ודומה לדרשה זו תמצא בזוהר עקב (רעב:) ובמ"מ (חט"ו דף קסח), ודומה בתיקונים (תיקון סג דף צה.) ובמ"מ (ח"ב דף תשלד-ה). ודומה לדומה בזוהר תרומה (קנב.) ובמ"מ (ח"ז דף שיב). וע"ע בזוהר ויקרא (יט.) ובמ"מ (ח"י דף ריט), וזוהר וירא (קט.) ובמ"מ (ח"ב דף תקנז-ח), וק"ל. והנה כדי לקנות מדרגה בקדושה מוטל על האדם לצמצם מה שיותר מגע עם ענייני העולם, ולא דוקא בתענוגים שבו וכנ"ל בסעיף הקודם, אלא אפילו בעדכוני חרשות או משחקי ספורט ופוליטקה וכו', וכן בשהייה מיותרת ברחובה של עיר וכו', הכל משפיע על נפש האדם בלא ספק ושואב כוחות נפשו ומפזר אותה, ולכן יקצר ביקוריו מחוץ לביהמ"ד בלתי מה שהכרחי ביותר, כבוד המשפחה והבריות, ועיין ברש"י בעירובין (נד. ד"ה: ונראה ואינו נראה), ועמש"כ לקמן (סעיף 9). והיינו לא תתמלא ירושלים צד הקדושה שבך אלא מחורבנה של צור של ענייני עולם הזה שלך, וכל המשך המאמר שם "אם יאמר לך אדם וכו' יומתק ע"ד זה, וק"ל. ועמש"כ בחידושי לע"ז (לה. ד"ה: מה ת"ח דומה). ובדבש לפי לחיד"א (מערכה ז אות ז,

ומערכה מ אות מד), ובמורה באצבע (ג קה), וציפורן שמיר (סימן ה אות סה. ודומה כתב המג"א סימן תקעא ס"ק א), ומדבר קדמות (מ"א אות נח). וע"ע שער המצוות לרבינו האר"י (פרשת עקב דף נו:). ובחידושי עמ"ס ברכות (נה. ד"ה: שולחנו של אדם הוא מכפר עליו).

^{הנה המורה}

7. ירבה להתפלל על ענין הזכרון כמו שאמר היעב"ץ בתמורה (טז). "והיתה ידך עמי" (דה"א ד י) שלא ישתכח תלמודי מלבי, ע"ש. מכאן ראה ברורה שכדי לזכור את התורה יש להתפלל על זה. ובנדה (ע:): מה יעשה אדם ויחכם? ירבה בישיבה "ויבקש רחמים" ממי שהחכמה שלו כדכתיב "כי ה' יתן חכמה מפיו דעת ותבונה" (משלי ב) והא בלא הא לא סגי. ובע"ז (ח). אם בא לומר בסוף כל ברכה וברכה מעין כל ברכה וברכה אומר. ופרש"י: אם היה משכח תלמודו מאריך בחונן הדעת, ע"כ. וקרוב אמרו בברכות (ג). עה"פ "הרחב פיך ואמלאהו" (תהלים פא יא) שהוא בד"ת הוא דכתיב. ופרש"י: לשאול על תאוותך, ע"כ. ואם אדם מתאוה לזכור הד"ת שלומד ודאי שעליו להתפלל על כך. ונ"ל שלזה כיוונו חז"ל במגילה (ו:): לאוקמי גירסא סייעתא דשמיא. ר"ל שצריך להתפלל כדי לקבל את הסייעתא דשמיא הזאת. ועוד אמרו בברכות (ה). שהמקבל יסוריו באהבה, שכרו בין היתר שתלמודו יתקיים בידו. ואפשר שזו הדרך לזכות לס"ד בזכרון הנזכרת במגילה, והיינו קבלת היסורין באהבה. ולעיל (או"ח סימן ג אות ז) הארכתי קצת במעלת קבלת היסורין.

8. יהיה עקשן גדול (ע' כיוצ"ב בליקוטי מוהר"ן תנינא תורה מח ד"ה: וצריך להיות), ואם ירצה מאוד אין ספק שיצליח, וכדאיתא בתוספות בכתובות (סג. ד"ה: אדעתא) "דרך הוא בהולך ללמוד שנעשה אדם גדול". דומה ביאר המלבי"ם על משלי (ח יז) עה"פ "ומשחרי ימצאני", וז"ל: ומי שלא קנה עדיין חכמה רק שמשתדל אחריה ומשחר אותה בכל בוקר ומבקשה, סופו שימצא אותה ע"י עזר השם, עכ"ל. ובסה"ק עה"ת פרשת תצוה כתבתי עה"פ "ואתה תדבר אל כל חכמי לב אשר מלאותיו רוח חכמה" (שמות כח ג), דיש לומר שכיון שהיו חכמים, הקב"ה מילאם רוח חכמה, כעין שאמרו בברכות (נה). אין הקב"ה נותן חכמה אלא למי שיש לו חכמה. ועיין זוהר משפטים (צט). ובמ"מ (ח"ו דף שפא-ה), ודו"ק. ולכאורה יש מקום להקשות, הלא החכמה הראשונית גם היא מהקב"ה, אז איך הפכו להיות "חכמי לב"? וי"ל שהחכמה הראשונית היא לרצות ללמוד, אפילו אם אין מי שילמדו, או אפילו אין ריכוז וישוב הדעת וכו', אם יש רצון ללמוד ולדעת ענין זה עצמו הוא כבר חכמה. ודומה בזוהר נח (סט). כל מי שרוצה ללמוד ולדעת אע"פ שאינו מסוגל, לשבח יחשב לו ומשבחים אותו העליונים והתחתונים, ובמ"מ (ח"ב דף קטז). וקרוב לו בזוהר קדושים (פה:): ובמ"מ

(ח"א דף שעד), ובזוהר פקודי (רכג:): ובמ"מ (ח"ט דף לח). ומזה הרצון לבד נעשה לו לבושים יקרים באותו עולם כנזכר בזוהר ויקהל (רי:): ובמ"מ (ח"ח דף שסט-ע). ועתה יומתק הפסוק בדניאל (ב כא) "יִהְיֶה חִכְמָתָא לְחַכְמִין" הקב"ה נותן חכמה לחכמים. ולכאורה קשה, החכמים האלה מניין להם החכמה הראשונית שהפכו להיות "חכמים" כדי שהקב"ה אח"כ יוסיף להם עוד חכמה? וי"ל כנ"ל הרצון ללמוד זה כבר חכמה. ובזוהר תרומה (קנז:): ובמ"מ (ח"ז דף שעח) ביאר הפסוק בדניאל כי אדם מתחיל ללמוד עד מקום שמסוגל ומתייגע להיות חכם, והקב"ה מסייעו משם ואילך ומוסיף לו עוד חכמה. וראה בזוהר לך לך (פח-ט) דכיון שרצה אברהם להידבק בהקב"ה וללמוד דרכיו הקב"ה סייע לו, והוא ע"ד הנ"ל. נמצא הרצון הוא חכמה. ודע דכדי להגיע למדרגה זו של "רצון", צריך עמל התפילה. ומרגלית זו נצור בלבבך כי הדרך להיות חכם הוא הרצון, והדרך להשיג הרצון הוא התפילה, ואפילו אם אינה באה מחמימות הלב אלא במילות הפה בלבד, ודאי דגם מזה נמשך איזה תועלת, ואמרו "כי אתה שומע תפילת כל פה", אפילו אינה אלא מהפה גם אז נח (עה). הדיבור והמעשה מולידים את הכוונה, ע"ש ובמ"מ (ח"ב דף קצ). ודו"ק בכל זה.

9. לפרוש מחברת בני האדם, ראה בזוהר בשלח (מד). וז"ל: בגין כך בעי לאתפרשא מן ביתא דלא אזדהר בר נש כל כך בביתא (קאי על עידו הנביא שהיה פורש מביתו כי לא יכול האדם להתקדש שם כראוי לו), ע"ש ובמ"מ (ח"ה דף תפא). ובזוהר נשא (קכא:): שנינו: חבר הקיני וכו' דעבד קנא במדברא כעופא דא בגין למלעי באורייתא ואתפרש מן מתא ואתדבק ביה בקוב"ה, ע"ש ובמ"מ (ח"ב דף סג). ובזוהר ויקרא (ט. הנ"ל) אמרו עה"פ "ויאמר שאול אל הקיני" (ש"א טו ו), מאן הוא קיני? אלין בני יתרו חמוי דמשה, דעבדו קנא במדברא בגין למלעי באורייתא, דאורייתא לא בעיא תפנוקין, ולא סחורא, אלא לאעמלא בה יממא ולילא וכו', ע"ש ובמ"מ (ח"י דף צא). וכן עשה אותו יהודי שפגשו רשב"י ובנו בזוהר תצוה (קפג:): דא"ל: "דיורי הוה באינון פרישי מדברא דהוינא משתדל באורייתא וכו', ולית מתישבן מילי דאורייתא אלא תמן", ע"ש ובמ"מ (ח"ח דף נה, נח, קא). ובזוהר חדש (יב:): דיבר באותם חסידים שהיו פורשים מהעולם ללמוד תורה במערות ורק בעיתים מזומנות חוזרים לבתיהם, ע"ש ובמ"מ (ח"א דף קצ, וע"ש בדף רעח-ט). ובמסכת כלה רבתי (פרק ב) מעשה ברבי עקיבא בהיותו מתבודד במדבר וחוזר על משנתו וכו', ע"ש. ודומה בזוהר אחרי מות (נו:): שם שני יהודים פרשו אחת לשבוע למשך יומיים משאר העולם, כי בישוב היו טרודים ולא הניחו להם ללמוד כדבעי, ע"ש ובמ"מ (ח"א דף ח).

ודומה בזוהר חדש (כט:) שמלכי צדק הוא שם בן נח, ושאל ר"י מדוע הוא זכה למלכות, הרי יפת אחיו גדול ממנו? אלא בשביל שהיה תמיד עוסק בתורה ופורש מדרכי העולם לכן זכה בה דוקא הוא, ע"ש ובמ"מ (ח"א דף תנט-ס). אתה הראת לדעת כי הפרישות מרוב בני האדם והחיים בין מעט חברים מקשיבים, היא המושכת התקדשות על האדם. והזוהר בשלח (מד:) שאל למה כאשר אלישע הנביא נזכר בהיותו בעיר נקרא סתם "אלישע", ואילו בהיותו בהר הכרמל נקרא "איש האלהים"? ותירץ דשם מקומו ולא בעיר. וביאר הרב מתוק מדבש (ח"ה דף תפז) שבהר הכרמל היה מתבודד ורחוק מבני האדם ורק בהיותו פרוש מהם יכלה רוח"ק לשרות עליו ואז זכה להיקרא "איש האלהים", ע"ש. ומי לנו גדול מרשב"י זע"א שדר י"ג שנה במערה כנזכר בבבלי (שבת לג:) ובירושלמי (שביעית פ"ט ה"א דף כה. ובדפו"ח דף עב.), ובהקדמת הזוהר (יא:) ובמ"מ (ח"א דף קמא ואילך), ובריש תיקוני הזוהר (א.) ובמ"מ (ח"א דף א), ובזוהר חדש (עג.) ובמ"מ (ח"ב דף תערב). וגדל וצמח בקדושה הפלא ופלא, והגם שהתרחק מבני העולם בעל כורחו משום הגזרה שנגזרה עליו, מאת ה' היתה זאת כדי להביאו למדרגה עליונה זו שזכה לה בזכות שהתרחק מבני העולם וסבל צער המערה (ע' ב"מ פה.). וע"ע בשו"ת חתם סופר (חו"מ ח"ה סימן ט) ובמק"א הארכתי.

והנה פרישה זו יש לה ב' אופנים: א'. התבודדות ממש, יפרוש מחברת בני האדם כל זמן שיוכל (עמש"כ בזה חובת הלבבות שער הפרישות פ"ג, ובספר החרדים מצות התשובה פ"ז סגולה ח. ובראשית חכמה שער האהבה פרק י, והו"ד בספר שערי זוהר שער ט פרק ט, ע"ש עוד). וע"י אותה התבודדות יוכל להתרכז בעבודת קונו, בתורה ותפילה והתבוננות בהשגחת הבורא בעולמו דבר שיביאו לאהבה ויראה עצומים אחר שיתן לבו בגדולת הבורא מחד ובשפלותו מאידך. ב'. אופן שני של זו ההתבודדות נולד לכאורה מתוך הכרח המציאות של רצון הבורא ב"ה, בהיות האדם נשוי עם אשה ומסובב עם ילדים ומשפחה, ולמד עם חברותא ומתיעץ עם רבו, מלמד תלמידים ומתפלל ברוב עם ועושה עסקים וכו'. נמצא שמסובב בין בני אדם רוב זמנו, וכאן נכנסת ההתבודדות השניה, והיא קשה מהראשונה להיותה דורשת ריכוז רב ממנה, אע"פ שסביבו המולת בני אדם, יתבודד עם קונו בלבד ומחשבתו ויהא דבק בו דבקות גדולה ועצומה עד שאינו רואה סביבו רק אלוקות, היינו רצון הבורא ב"ה. ודבר זה יוליד באדם שלווה פנימית ואיפוק עצום ויתן בו כח להעביר על מידותיו ולא להתרגש מיסוריו ונסיונותיו. ונ"ל בס"ד לרמוז דבר זה במה שמצינו אצל יעקב דכתיב "ויעקב שמע כי טימא את דינה בתו ובניו את מקנהו בשדה והחריש יעקב עד בואם" (בראשית לד ה), ולכאורה אב ששמע שבתו

נאנסה תגובתו הראשונית היא סערת רגשות, צעקות ויללות ככי או קללות על אותו אנס אכזר ואיך יעשה בתו כזונה וכו'. אולם יעקב הגם שודאי היטב חרה לו, החריש והיה מאופק להפליא כי ראה בהכל השגחה ואלוהות. והיה יעקב חושב מחשבות ועושה תשובה איך באה לו הצרה הזו, ורמו לזה "את מקנהו בשדה והחריש יעקב" ס"ת תשובה. ובסה"ק עה"ת שם ביארתי סודם של דברים. ע"ש.

ואל יעלה על דעתך שהשלב השני שזכרנו הוא בדיעבד והראשון לכתחילה, אדרבא לא יוכל אדם להשיג את השלב השני שהוא קשה ההשגה אם לא השלב הראשון שקדם לו באופן שנעשה נכון. וע"י ענין זה יבוא האדם להשגות מבהילות בתורה מדרגה שהוא עצמו לא יאמין שהגיע אליה! אולם ממנו נדרשת עבודה גדולה זו שכתבנו.

10. ונחתום בעיקר הגדול ששקול כנגד כולם, והוא אמת ומדויק, בדוק ומנוסה יתד שלא ימוט, והיינו יראת שמים טהורה. ריץ לעיין בהקדמה לתיקוני הזוהר (ה:) עם ביאור המתוק מדבש לשם (ח"א דף עה-ו, ודף סו ואילך, ודף שצו), ודבריו הם כמעט ותמצית של כל התשובה כולה. וע"ד שאמרו בשבת (לא.) אם יראת ה' היא אוצרו וכו'. שיראת ה' שומרת את התורה בלב האדם כשם שהחומטון את התבואה. וע"ע בזוהר יתרו (עט.) ובמ"מ (ח"ו דף קלט) ודו"ק. וראה זוהר חדש (נו:) עה"פ "יראת ה' טהורה עומדת לעד" (תהלים יט י), אם יש יראת ה', אזי תורתו עומדת לעד (בזכרוננו). עוד שם עה"פ "ראשית חכמה יראת ה'" (שם קיא י), ברישא בעי למידחל מינה (מהקב"ה) ולבתר סלקא בחכמה, ע"ש ובמ"מ (ח"ב דף שמז-שנג), וע"ש עוד בז"ח (כב:) ובמ"מ (ח"א דף שנא). ודומה בזוהר מקץ (קצט.) עה"פ "הן יראת ה' היא חכמה" (איוב כח כז), ובמ"מ (ח"ד דף רכב), ודו"ק. וע"ע בזוהר אחרי מות (נו:) עה"פ "יראת ה' ראשית דעת" (משלי א ז) ובמ"מ (ח"א דף ד), ובזוהר ואתחנן (רסג:) ובמ"מ (ח"ט"ו דף מט-נ), ובזוהר האזינו (רצ:) ובמ"מ (ח"ט"ו דף תלח-ט). ועמש"כ בחידושי לאבות (ג יא) כל שיראת חטאו קודמת לחכמתו חכמתו מתקיימת. וע"ש עוד על המשנה "אם אין יראה אין חכמה" (ג כא). והנה כתיב "אם תבקשנה ככסף וכמטמונים תחפשנה אז תבין יראת ה'" (משלי ב ד), וקשה למה לא אמר "אז תבין תורת ה'"? אלא כנ"ל הא בהא תליא, וק"ל. ועתה יומתק גם הזוהר יתרו (צג.) שכתב שהעושר של האדם האמיתי הוא תורה ומצוות, ע"ש ובמ"מ (ח"ו דף שח), ודו"ק. עוד ראייה שהחכמה תלויה ביראה הוא מנוסח הברכה שתיקנו חז"ל בברכות (נח.) "ברוך שחלק מחכמתו ליראיו", וכ"פ הרמב"ם בהלכות ברכות (פ"י הלכה יא) ומרן בשו"ע (סימן רכד סעיף ו). וע"ד זה ביארתי בסה"ק עה"ת פרשת בהר עה"פ "לא תרדה בו בפרך ויראת מאלהיך" (ויקרא כה

סימן כא

התבקשת

התבקשתי לחוות דעתי בדין איזה מלמדי קבלה שמעידים על עצמם שטרחו היטב בחכמה זו, וטוענים שיש ענין ללמוד קבלה והיא שתקרב את הגאולה, והגם שאין הלומד מבין נשמתו מבינה, והוא זיכוכ גדול לנפש, ואין אדם למד אלא במקום שלבו חפץ, וא"כ כל שחפץ בחכמה זו ייתי ויאכל, כי עתה לקראת סוף הגלות כבר נפתחו שערי שמים וכו'. האם יש בדברים אלו ממש.

התבקשתי

א) איתא במדרש משלי (פרשה י) א"ר ישמעאל, בא וראה כמה קשה יום הדין שעתיד הקב"ה לדון את העולם כולו בעמק יהושפט, בא לפניו מי שבירדו מקרא ואין בידו משנה, הקב"ה הופך פניו ממנו וצירי גיהנם מתגברים וכו'. בא תלמיד חכם לפניו, א"ל הקב"ה: צפית במרכבה? צפית בגאותי שאין הנאה לי בעולמי אלא בשעה שתלמידי חכמים יושבים ועוסקים בד"ת ומציצין ומביטים וכו', כסא כבודי היאך הוא עומד? רגל ראשון במה משמש וכו', חשמל היאך הוא עומד? כסא הכבוד היאך הוא עומד? וכי לא זהו הדרי גדולתי הדר יופיי, שבני מכירים את כבודי וכו' ע"ש. וציין לו גם הביאור הלכה (סימן קנה ד"ה: עת ללמוד), וכן דקדק בו בשו"ת משנה הלכות (ח"ג סימן קמט נתיב יב), ובשו"ת שבט הלוי (ח"ג סימן קמד ד"ה: וכל התורה). ומכאן שנחת גדול יש לפניו יתברך בשעה שעוסקים בניו בסודות תורתו. וע"ע לגאון חיד"א בדברים אחדים (דרוש יט דף ק: לשבת כלה) שכתב לבאר המדרש הנ"ל בכמה פנים. ושוב העתיקו גם בספרו מדבר קדמות (מערכה ח אות טוב) וז"ל: והרי אמרו על התנאים אשר לא ידעו פירוש הפסוק "הבל הבלים" אמר קהלת" לאו אתון חכמי דרא אלא טפשי דרא, וכתב הרמ"ז (ח"ב על דף סב). מי שאינו מעיין בסתרי תורה מתבייש בעולם הבא וכו'. והוסיף החיד"א ועתידין ליתן דו"ח על אשר היה בידו ללמוד ולא למד וכו', וע"ש עוד (מערכה ת אות יד). ועיין לו עוד בספרו דבש לפי (מ"ק אות טו). ומש"כ זקנו בחסד לאברהם (מעין א נהר כד). ובספר מתוק מדבש (ח"ב דף קכא) על זוהר חדש (מג:): כתב אם האדם יכול ללמוד ולהשיג במעשה מרכבה ולהכיר על ידם את גדולת הבורא ב"ה כדי ליראה ולאהבה אותו, ולא רצה ללמוד, הרי הוא עתיד ליתן דין על כך, ע"ש. וכעין זה כתב גם הרמ"ק וז"ל: רבים חשבו שאין לעסוק בסתרי התורה יותר מידי, כי אפשר שע"י כך תשתכח תורת הנגלה, אמנם דע שאין עסק התורה בכח דעת האדם, אלא הכל הוא כפי רצון הקב"ה, ומי שעוסק בתורה בחלק הסוד אז תורת הנגלה שלמד משתמרת בקרבו ולא ישכחנה, ובאמת על זה אמרו "אחוז בזה וגם מזה אל תנח ידך", שצריך להיות לאדם שיעור גם בנגלות התורה. אבל אלו המואסים בחלק הסוד אינם

יש לפעמים שהאב מתאוה שבנו יהיה ת"ח ורודה בו שילמד יותר מכפי כחו ומאלצו לעשות דברים שאינם שייכים ליכולת הבן, על זה אמר: לא תרדה בו בפרך אע"פ שאתה מבקש לעשותו ת"ח אין זה דרך נכונה, אלא למד אותו להיות בחינת "ויראת מאלהיך" היינו עבד ה' ירא אלהיו כי זה כל האדם, ובזכות יראת שמים יצמח בתורה וכנ"ל. ובזוהר יתרו (סט.) לא יכול אדם למשוך עליו רוח עליונה מלמעלה למטה (בין רוח דקדושה ובין רוח דקליפה) אם אין בו יראה, וללא יראה אינו יכול להידבק בדבר שמבקש בו כלל, ע"ש ובמ"מ (ח"ו דף כו), ורבים מאמרי הזוהר וחז"ל בכלל המתנבאים בסגנון זה, ונסתפק בזה. ועל כל פנים, אם באתי ללקט כל הסגולות שנמצאות בספרים, יכלה הזמן והמה לא יכלו, ורק רדינו מיערת הדבש איזה גרגרי סוכר שכן מועילים גם בזמן הזה ועליהם הוספתי מעט מעניות דעתי כמו שהתבקשתי על ידכם, ודון מיניה ליתר הדברים.

נקנח בפרפרת שהמתקתי בס"ד על המשנה באבות (ד יא), כל המקיים את התורה מעוני של הבנה וזכרון ואעפ"כ מוסיף ללמוד סופו לקיימה מעושר של הבנה וזכרון, כי עומדת לו זכות ההשתדלות ונחישותו שלא וויתר עליה, ולכן יקבל ס"ד להבין ולזכור, והיינו דכתיב "ושמחת את דברי אלה על לבבכם" למה לא כתיב בלבבכם? אלא ר"ל תניח על הלב עוד ועוד ד"ת, ובסוף מהכובד ההשתדלות יכנסו כולם בפנים לתוך לבך, כי שם מקומם כנזכר בזוהר לך לך (צה.) ובזוהר פנחס (רכד.) שהתורה מקומה בתוך לב האדם. וראה בזוהר פקודי (רל.) ובמ"מ (ח"ט דף קיח) שהזכרון שייך ללב, וק"ל. ודומה לביאור זה תמצא גם בהקדמת תיקוני הזוהר (ה.) ובמ"מ (ח"א דף סה-ו). וע"ע בתיקוני ז"ח (קיו.) ובמ"מ (ח"ד דף צד).

סוף דבר יתחזק האדם לעולם לא ייאש עצמו (ע' כיוצ"ב בליקוטי מוהר"ן תורה רעב) כי "לא בשמים היא" (דברים ל"ב). וקרוב לזה בהקדמה לתיקונים (ה.) ובמ"מ (ח"א דף סה). ויהי רצון שיתקיים בנו הכתוב "ומעיין מבית ה' יצא והשקה את נחל שיטים" (יואל ד יח), ורומז למעיין שיצא לעתיד לבוא שכל השותה מיימיו, מחכים בתורה כנזכר בזוהר שלח לך (קסה:) ובמ"מ (ח"ג דף קיג-ד). וע"ע בזוהר חדש (צה:) ובמ"מ (ח"ג דף שצז). ועמש"כ בחיבורי עמ"ס אבות על המשנה (א יא) חכמים הזהירו בדבריכם שמא תחובו חובת גלות ותגלו למקום "מים הרעים הרעים". וע' זוהר ויקרא (יב:) ובמ"מ (ח"י דף קלו), וק"ל.

ביקרא דאורייתא וברכת הצלחה מאיר אליהו

בכלל עבדי ה' וכו', ועוד הם סתומי הלב, כי אם היו מתבוננים היו מבינים כמה טובה כפולה ונחת גורמים לפני הבורא ב"ה בעסק הסוד, יותר מעסק פשטי התורה, והיו נותנים חלק לכל הענינים, כי חלק הסוד הוא ממש מחלק חובת הלבבות שאין לו שיעור כלל, עכ"ל. והו"ד גם במ"מ על ז"ח (ח"ד דף פח). וראה עוד בתיקוני הזוהר (תיקון ל דף עג): כמה החמיר במי שאינו לומד סודות התורה וגורם לתורה להיות יבשה, ונזק עצום גורם בעליונים עד שיורגש אותותיו בעולם הזה, ע"ש. והרב כסא מלך כתב שם, כי יעשה האדם בשעה אחת בלימוד קבלה מה שלא יעשה חודש ימים בלימוד פשטי התורה. והו"ד במ"מ (ח"ב דף תמוז-ח). ובזוהר תרומה (קעו). המשיל משל למגדל חיטה שבא לעיר והביאו לפניו לחמים ועוגות ולא ידע שהכל נעשה מחיטה, והיה תמה ממה עשוי האוכל הערב הלזה, כן בנמשל הלומד פשטים לא יודע איזה עומק מבהיל וערב יש בפנים, ע"ש ובמ"מ (ח"ז דף תקצח). ודומה בזוהר בלק (רב). מה אילן זה יש בו שורשים וקליפות ומח וענפים ועלים ופרחים ופירות, כך ד"ת יש בהם פנים הרבה, ואי לאו (אין בו כל חלקי התורה), לאו איהו חכם בחכמתא, ע"ש ובמ"מ (ח"ג דף תקצא). ובז"ח (קט). איתא: זכאה מאן דאשתדל למנדע בההוא עולם דנשמתי תמן (אשרי המשתדל לדעת בענין העולם העליון), מאן דידע בה ואשתדל למנדע בה, לית ליה שיעורא לחכמתיא, ע"ש ובמ"מ (ח"ג דף תרכד). ובזוהר פקודי (רמז): שיבח את הלומד תורת הנסתר ועונשו של המסרב ללומדה. וע"ע בזוהר קדושים (פב): עה"פ "כבוד אלהים הסתר דבר" (משלי כה ב) לאילין דלא משתדלי בהאי כבוד הסתר דבר מנייהו, ע"ש ובזוהר אמור (קה): ובמ"מ (ח"א דף תרל). עוד במעלת לימוד הסוד עיין בזוהר בהר (קיב). ובמ"מ (ח"א דף תשטו), ובזוהר יתרו (פג): ובמ"מ (ח"ו דף קצד), ובזוהר כי תצא (רעה: רעח: רעט: רפג). ובמ"מ (ח"ט"ו דף ריח, רסו, רעט, שמא), ובזוהר שמות (ב). עה"פ "והמשכילים יזהירו כזוהר הרקיע" (דניאל יב ג) ובמ"מ (ח"ה דף ג). וראה עוד במ"מ לתיקונים (ח"א דף ב. וח"ג דף קצג), ועוד שם בתיקון ל' (דף עג. ובמ"מ ח"ב דף תמוז-ח). וע"ע בזוהר חדש (ע). ובמ"מ (ח"ב דף תקצט). ומזוהר בראשית (כח). ומפרשיו עולה כי כל הלומד סודות התורה עושה סעד וסמך לשכינה בגלות, ע"ש ובמ"מ (ח"א דף שנ) וע"ש במקדש מלך. ובהקדמת מהרח"ו לשער ההקדמות (דף ג ע"ד).

ב) ולא ניתן להתקדם טרם נזכיר על קצה הקולמוס במעלת ספר הזוהר הקדוש, צא ולמד במעלתו מדברי אליהו לרשב"י בתיקונים (תיקון ו' דף כד). שא"ל וז"ל: כמה בני נשא לתתא יתפרנסון מהאי חיבורא דילך כד יתגלי לתתא בדרא בתראה בסוף יומיא ובגיניה "וקראתם דרור בארץ" (ויקרא כה י) ע"ש ובמ"מ (ח"א דף שע-א, ודף לט. ועמש"כ

בשם הכסא מלך והמקדש מלך). וע"ש עוד (תכ"א דף נג: ותס"ט דף קיב). ובמ"מ (ח"ב דף קסז וח"ג דף קעז-ח). ובזוהר נשא (קכד): כ' וז"ל: עתידים ישראל לטעום מעץ החיים שהוא ספר הזוהר ויצאו על ידו מהגלות ברחמים ויתקיים בהם הכתוב "ה' בדד ינחנו ואין עמו אל נכר" (דברים לב), ע"ש ובמ"מ (ח"ב דף קיא). [ולענין ריבוי החכמה לעתיד היותר רחוק עיין זוהר תולדות (קלה. קמ): ובמ"מ (ח"ג דף קעח, ודף ר), וזוהר האזינו (רפט). ובמ"מ (ח"ט"ו דף תכא), וזוהר וירא (קיד). ובמ"מ (ח"ב דף תרטו), וזוהר ויקרא (כג). ובמ"מ (ח"י דף רסה)]. ובזוהר בהעלותך (קנג): איתא וז"ל: והמשכילים יזהירו כזוהר הרקיע, אלו שמשתדלים בזוהר הזה, שהוא כמו תיבת נח, שנאספים בו שנים מעיר ושבעה מן המלכות, ולפעמים רק אחד מעיר ושנים ממשפחה וכו', ע"ש ובמ"מ (ח"ב דף תצו). ובזוהר וירא (קית). כתב: כד יהא קריב ליומי משיחא אפילו הני רביי דעלמא זמנין לאשכחא רזין טמירין דחכמתא, ע"ש ובמ"מ (ח"ב דף תרנה ואילך). וע"ע בזוהר חדש (קיד. קית). ובמ"מ (ח"ד דף כא, ודף קיד). והרמ"ק על זוהר חדש (קיט): כתב כי כל הדורות כשעוסקים בזוהר ע"י זה מעוררים כח הנשמות וכח הצדיקים עם כח משה שהשתתפו בחיבור זה, וע"י כך מבטלים כח החיצונים. והו"ד במ"מ (ח"ד דף קסג). וע"ע ברמ"ז על זוהר יתרו (סח). שהביא רמז שכל מי שלא מעיין בזוהר עתיד להתבייש באותו עולם. והו"ד במ"מ (ח"ו דף יג). ובביאורו לזוהר משפטים (ח"ו דף שפד) הוסיף רמז שכל מי שאינו לומד חלק הסוד אינו נקרא בעל תורה שלם. ובהקדמת המתוק מדבש לתיקוני הזוהר (ח"א דף כ) כתב בשם רבי משה ביבי ז"ל בשם ספר הקנה שכתב עה"פ "ושבתם וראיתם וכו' בין עובד אלהים לאשר לא עבדו" (מלאכי ג יח), "עובד אלהים" זה הלומד גם זוהר, "אשר לא עבדו" זה הלומד גמרא בלבד. וע"ש עוד (הקדמה יז) ובמ"מ (שם דף רסה-ו). ובשם הגדולים (מערכת גדולים ערך ר"א בעל הרוקח). ועיין באורך במעלת הלומד זוהר בהקדמת ספר סור מרע לגאון מהרצ"ה מזידיטשוב, ובספרו מעין גנים (פ"א אות ב) והו"ד במ"מ (ח"א דף לג-ד). ובשו"ת מאמר מרדכי אליהו (ח"א דף יב-ג). ובשו"ת ישכיל עבדי (יו"ד ח"ו סימן כח אות ו ואילך). וראה עוד בספר תורת העולה (ח"ב פ"א), שכתב כי גם דברי הזוהר ניתנו בסיני, ע"ש. ומדוע לא התגלה לראשונים ספר הזוהר, עמש"כ רבינו יוסף חיים ז"ל בדעת ותבונה (פתיחה ראשונה דף ו ואילך).

ג) והאמת תורה דרכה שהגם שמתוקה וערבה חכמה זו, והיא עיקר גדול להשלמת ידיעות האדם וחלקי נפשו, ועושה נחת גדול ליוצרו וככל הנ"ל, אכן הגן סגור והמעייין חתום למי שאינו ראוי לה, ולא כל הרוצה להיכנס להיכל המלך יכנס, כי אין לבוא "אל שער המלך בלבוש שק" (אסתר ד

ב), ונכנס לגן כשלא הזמן, וכדאיתא בחגיגה (יג.) אין מוסרין סתרי תורה אלא למי שיש בו חמישה דברים, "שר חמישים ונשוא פנים ויועץ וחכם חרשים ונבון לחש" (ישעיה ג ג), וביארו שם (יד.) "שר חמישים" בקי בחמישה חומשים וכו', "נשוא פנים" זה שנושאין פנים לדור בעבורו, "יועץ" שיודע לעבר שנים ולקבוע חודשים, "חכם חרשים" מחכים רבותיו וכשדורש כולם נעשים חרשים, "ונבון" זה המבין דבר מתוך דבר, ע"כ. ובחידושי למס' חגיגה הארכתי, ע"ש. וכעין זה בזהר חדש (כה.), אולם שם סתם וכתב: "תנינן מוסרים סתרי תורה לחברים הראויים לכך", ולא פירש. אך מצאתי שם (יא:) שביאר יותר וז"ל: אמר רבי יצחק, אין מגלין סתרי תורה, אלא לאדם חכם, וקורא ושונה, ותלמודו מתקיים בידו, והוא ירא שמים, ובקי בכל דבר, ואדם שאינו כענין זה וישאל על הסתרים והנעלמים שלמעלה, אמור לו ממה אתה שואל, שא נא ענין וראה, כי בראשית ברא אלהים וכו' ולא גילתה התורה יותר (ר"ל הדברים שנבראו קודם העולם הנזכרים בפסחים נד:). ע"ש שהאריך, ובמ"מ (ח"א דף שפח, ודף קעד ואגל). וראה בשו"ת יכין ובעז (ח"א סימן קלה), שביאר לשונות הגמרא הנ"ל. ומי הראוי לבוא בסודם של דברים מצאתי בתיקוני הזוהר (תיקון י"ח דף לג:) וז"ל: לאו כולהו עאלין לבי מלכא (אין לכולם זכות להיכנס לבית המלך), אלא אילין מארי דביתא (רק בני ביתו של המלך רשאים), דאיתמר בהון "ילדים אשר אין בהם כל מום" (דניאל א ד), (ר"ל צדיקים נקיים כמו ילדים אשר אין בהם חטא, ומפרש:) לא בצלותהון (אין פגם בתפילתם, כי מתפללים לתיקון השכינה ולא לצורך עצמם), לא בנשמתהון (גם בנשמתם אין פגם, כי אין בהם עוונות שעשו איזה פגם או רושם בנשמתם), טובי מראה בכל עובדיהון (שכל מעשיהם טובים בלי פגם צד ופניה), ומשכילים בכל חכמה (היינו פשט), ושפירין למחזי (יפים למראה, כי מי שאין בו חטא שכינה סביבו מייפה אותו עמש"כ בחידושי למס' ברכות מח. ד"ה: בן שנה שאול), ויודעי דעת ומביני מדע, ידיעין בחכמה ובתבונה ובדעת, דאין דורשין במעשה מרכבה אלא אם הוא חכם בחכמה ומבין בבניה ויודע בדעת וכו', ואינון צדיקים גמורים, ע"ש ובמ"מ (ח"א דף תקכא).

ד) ועין רואה שכן פסק הרמב"ם בהלכות יסודי התורה (פרק ד הלכה יג) וז"ל: ואני אומר שאין ראוי לטייל בפרד"ס אלא מי שנתמלא כרסו לחם ובשר, ולחם ובשר זהו לידע ביאור האסור והמותר וכיוצ"ב משאר המצוות, ואע"פ שדברים אלו דבר קטון קראו אותם חכמים, שהרי אמרו חכמים דבר גדול מעשה מרכבה דבר קטון הוויות דאביי ורבא, אעפ"כ ראויים הן להקדימן שהן מיישבין דעתו של אדם תחילה, ועוד שהן הטובה הגדולה שהשפיע הקב"ה לישוב העולם הזה כדי לנחול חיי עולם הבא, עכ"ל. ועוד

שם (פ"ב הי"ב) וז"ל: צוו חכמים הראשונים שלא לדרוש בדברים אלו אלא לאיש אחד בלבד והוא שיהיה חכם ומבין מדעתו ואח"כ מוסרים לו ראשי פרקים וכו', ע"ש. ואחריו הלך הרמ"א ביו"ד (סימן רמו ס"ד) וז"ל: ואין לאדם לטייל בפרד"ס אלא לאחר שמילא כרסו בשר ויין והוא לידע איסור והיתר ודיני המצוות. ע"ש. וכן כתב החיי אדם (כלל י אות יב) וז"ל: ואין לאדם ללמוד חכמת קבלה אלא עד שמלא כרסו בגמרא ובפוסקים, ויהיה ירא שמים גדול ויושב תמיד ועוסק בתורה, אבל בלא זה אסור. וכ"כ בכף החיים סופר (סימן קנה ס"ק יב) וז"ל: אסור ללמוד ספרי קבלה אם הוא ריק מלימוד בפוסקים וכו', ע"ש. ועיין עוד בשו"ת שמחת הרגל (ח"ז סימן מא). ובשו"ת שואל ונשאל ח"ה (יו"ד סימן קיח). ולא רק הפוסקים הזהירו בזה אלא גם המקובלים עצמם, זה יצא ראשונה הרמ"ק בספרו אור נערב (ח"א פ"ו) וז"ל: והנה הכת הטועה היא קצת מבני דורנו, שאין להם מבוא, לא במקרא ולא במשנה, והם עוסקים בחכמה זו, ואין ספק שהם טועים טעות גמורה מכמה טעמים וכו', ע"ש שפירטם באורך גדול אחד לאחד, וע"ש עוד (ריש פרק ג). וכ"כ מהר"ם פאפירש בספרו אור צדיק (סימן כב). ועמש"כ בריש עץ חיים (דף א סוף ע"ד). וע"ע בשער הגלגולים (הקדמה יא) ובהקדמה לשער המצוות, ובשומר אמונים קדמון (ויכוח א אות כט). ואנכי הרואה לידיד נפשי הרב המקובל אברהם מרדכי יצחקי שליט"א, מגזע תרשימים צאצא רבינו יוסף חיים זצ"ל, בספרו מאיר אור לי (בדף לז ועוד בדף מא) שישב היטב על מדוכה זו ואסף איש טהור כמה תנאים הכרחיים כדי ללמוד קבלה וסוד, ובלעדיהם העדרותו בשיעור טוב ממציאיותו שם, ע"ש.

ה) "ודמע תדמע ותרד עיני דמעה" (ירמיה יג יז), ג' דמעות הללו למה? דמעה ראשונה על אותם המלמדים חכמה זאת, הקוראים עצמם "מקובלים" ואינם אלא "מבולבלים" בעצת היצר המתגבר עליהם בכל יום, והמרחק בינם לבין חכמה זו כרחוק מזרח ממערב. צא ולמד ממה שכתב הרמ"א בספר תורת עולה (ח"ג פ"ד) וזת"ד: הנה מיימי לא ראיתי בדור הזה ת"ח מקובל שיודע הדברים על בוריים, מצד הקבלה האמיתית, ויש רבים מההמון שקופצים ללמוד קבלה שהיא עבורם תאוה לעינים, ולמדים בזהר וברקאנטי ובספר שערי אורה, והגם שדבריהם סתומים וחתומים ואינם מובנים ע"פ האמת, מאחר שאין לנו מקובל מפי מקובל. ולא עוד אלא שענינו הרואות בעלי בתים שאינם יודעים בתורה מימינם לשמאלם ובחשכה יתהלכו, ואינם יודעים לפרש אפילו פרשה אחת עם פירוש רש"י, והם קופצים ללמוד קבלה, וזה משום שהדור יתום, ואיסתרא בלגינה קיש קיש קריא (ב"מ פה:), ועל דבר זה ידו כל הדוים. ויש שלמד בה מעט, ומתפאר בה ודורש בקבלה ברבים ועתיד ליתן את